

Andrzej Gaca

<https://orcid.org/0000-0001-5051-3486>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Hubert Bąk

<https://orcid.org/0000-0003-4269-5528>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Unia kalmarska a unie polsko-litewskie - kilka uwag na temat ich początków i potrzeby kontynuacji badań porównawczych obu związków państwowych

Zarys treści

Artykuł prezentuje dotychczasowy stan badań komparatystycznych nad unią kalmarską i uniami polsko-litewskimi. Na wstępie przedstawiono genezę obu unii: przyczyny ich zawarcia, scharakteryzowano i porównano dokumenty obu układów: w Krewie (1385 r.) i unii kalmarskiej (*unionsbrevet*) (1397 r.). Wskazano również podobieństwa obu związków na płaszczyźnie rywalizacji o przywództwo, a także rolę królowej Małgorzaty w zawarciu unii oraz samodzielne rządy Eryka Pomorskiego i ich skutki. Następnie przybliżono transformację unii kalmarskiej, jej poszczególne etapy i przyczyny upadku oraz losy obu związków unijnych po ich formalnym ustaniu i ich wpływ na dalszy rozwój państw członkowskich. Na zakończenie podjęto próbę wytyczenia kierunków dalszych badań porównawczych nad obydwoma uniami, stawiając postulat o konieczności ich kontynuowania i rozwijania.

Abstract

The article presents the current state of comparative research into the Kalmar Union and the Polish-Lithuanian unions, contributing to the postulate of the need for further detailed comparative studies in this field. It outlines a genesis of the unions (their causes, the 1385 Act of Krewo and the 1397 Kalmar Union [*unionsbrevet*]), then characterises the both documents and conducts a comparative analysis; indicates the similarities between the unions as regards rivalry for the leadership; emphasises the role played by Queen Margaret in the conclusion of the union, and describes the independent rule of Erik of Pomerania with its results. Next, it analyses the transformation of the Kalmar Union together with its successive stages and the causes of its collapse; the fate of the two unions after they formally ended and their impact on the historical development of the member states. Finally, it attempts to indicate lines of further comparative research into the both unions.

Słowa kluczowe: unia kalmarska, unie polsko-litewskie, układ w Krewie, królowa Jadwiga, król Władysław Jagiełło, *unionsbrevet*, *kroningsbrevet*, Małgorzata – królowa Danii, Norwegii i Szwecji, Eryk Pomorski, unia lubelska

Keywords: Kalmar Union, Polish-Lithuanian unions, Act of Krewa, Queen Jadwiga, King Władysław Jagiełło, *unionsbrevet*, *kroningsbrevet*, Queen Margaret of Denmark, Norway and Sweden, Erik of Pomerania, Lublin Union

Jak przypominał przed blisko ćwierćwieczem toruński historyk Zenon Hubert Nowak: „powstanie dwóch wielkich organizmów państwowych – unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej – w końcu XIV stulecia, które należało niewątpliwie do najdonioślejszych wydarzeń w dziejach północnej i środkowo-wschodniej Europy późnego średniowiecza, nie doczekało się dotąd ani obszernego studium porównawczego, ani opracowania przedstawiającego czasy wzajemnej współpracy”¹.

Trzeba jednak z naciskiem podkreślić, że problematyka unijna budzi wciąż zainteresowanie wielu badawczy z różnych krajów. O ile jednak literatura dotycząca każdego z tych dwóch związków państwowych z osobna jest niezwykle bogata, a rodzime historiografie uczyniły z zagadnień unijnych jedno z centralnych zagadnień studiów mediewistycznych i początku okresu wczesnonowożytnego, o tyle postulat prowadzenia prac komparatystycznych pozostaje wciąż aktualny². Tym bardziej że jeśli idzie o kraje skandynawskie, bez wątpienia dzieje unii polsko-litewskiej stanowiły i nadal stanowią margines badań historyków z państw nordyckich. Podobnie rzecz się ma w przypadku studiów nad historią unii kalmarskiej w Polsce, której dzieje cieszyły się, a także obecnie cieszą się znikomym zainteresowaniem polskich badaczy, co nie jest jednak równoznaczne z brakiem jakiegokolwiek dorobku naukowego w tym temacie, zarówno samych historyków, jak też historyków prawa i ustroju.

Tradycja badań komparatystycznych nad losami i charakterem unii kalmarskiej i jagiellońskiej sięga początków XX w., kiedy Antoni Prochaska w artykule *Unie Kalmarska i Jagiellońska* jako pierwszy polski historyk podjął pionierską próbę

¹ Z.H. Nowak, *Współpraca polityczna państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej w latach 1411–1425*, Toruń 1996, s. 5. Juliusz Bardach stwierdził przed półwieczem: „Pozostawałoby jeszcze ustalenie miejsca, jakie unia polsko-litewska zajmowała wśród unii w ówczesnej Europie. W tym celu należałoby ustalić naturę unii feudalnych, ich stosunek do kształtującej się już wówczas idei suwerennego państwa narodowego i miejsce w tym unii polsko-litewskiej... To ostatnie zagadnienie, wymagające zbadania w aspekcie porównawczym, zasługuje jak najbardziej na osobne, szczegółowe potraktowanie”; *idem*, *Krewa i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej*, w: *idem*, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego: XIV–XVII w.*, Warszawa 1970, s. 17–18.

² Por. A. Zakrzewski, *Between the Union of Lublin and the Mutual Pledge of the Two Nations. From the Union of Two States to the Commonwealth of Three Provinces*, „Zapiski Historyczne” 84, 2019, nr 4, s. 5–40.

dokonania analizy porównawczej obu związków państwowych: przedstawienia ich genezy, podobieństw i różnic oraz przyczyn upadku³. Ponad 30 lat później kontynuację studiów Prochaski podjął Oskar Halecki, który w 1938 r. opublikował artykuł *Unia Polski z Litwą a unia kalmarska*⁴.

Data ta stanowi niewątpliwie cezurę dla naszych badań nad dziejami obu unii i wyznacza początek długiego okresu, w którym zarysowana problematyka w odniesieniu do unii polsko-litewskich (zwłaszcza krewskiej i lubelskiej) była nadal przedmiotem wielu opracowań monograficznych, podczas gdy kwestia unii państw skandynawskich poruszana była w rodzimej historiografii głównie w opracowaniach o charakterze ogólnym, przede wszystkim w syntezach dziejów poszczególnych krajów skandynawskich⁵. Dopiero wspomniany Zenon Hubert Nowak, którego uznać można za jednego z najwybitniejszych znawców tematyki unii kalmarskiej w Polsce, podniósł ponownie postulat wznowienia badań nad dziejami obu unii w ujęciu komparatystycznym. Efektem jego wieloletnich studiów było wiele artykułów poświęconych problematyce unijnej⁶, a za ich

³ A. Prochaska, *Unie Kalmarska i Jagiellońska*, „Przegląd Polski” 154, 1904, nr 461, s. 193–213; por. *idem*, *Król Władysław Jagiełło*, t. 1, Kraków 1908, s. 152–154.

⁴ O. Halecki, *Unia Polski z Litwą a unia kalmarska*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 218–232.

⁵ Zob. m.in. T. Manteuffel, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 1994, s. 339–340; B. Zientara *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 1994, s. 456–458; *Historia Europy*, red. A. Mączak, Warszawa–Wrocław–Kraków 1997, s. 207–210; W. Czapliński, K. Górski, *Historia Danii*, Wrocław 1965, s. 122–125, 166–169; W. Czapliński, *Dzieje Danii nowożytnej*, Warszawa 1982, s. 14–15, 24–25; I. Andersson, *Dzieje Szwecji*, tłum., wstęp i oprac. S. Piekarczyk, Warszawa 1967, s. 71–85; A. Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław 1973, s. 88–92, 101–130; A. Berezaj-Jarociński, *Zarys dziejów Norwegii*, Warszawa 1991, s. 57–68; J. Małek, *Historia Norwegii (do roku 1814)*, Toruń 2019, s. 220–277; W. Froese, *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*, tłum. M. Dorna, E. Płomińska-Krawiec, K. Śliwińska, Warszawa 2007, s. 120–127, 132–134. Spośród nielicznych monografii wskazać należy: B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii. Od mitu wikingów do idei nordyckiej*, Poznań 2006; *idem*, *Integracja Skandynawii. Od Rady Nordyckiej do wspólnoty europejskiej*, Poznań 2006; por. *idem*, *Cele, założenia i dylematy unii kalmarskiej (1397) w historiografii*, „Nautologia” 33, 1998, nr 1(127), s. 1–11; P. Żurawski vel Grajewski, *Duch pyszny poprzedza upadek. Rozważania o naturze procesu rozpadu unii*, Kraków 2012, s. 16–39.

⁶ Z.H. Nowak, *Walka Danii o Szlezwik i Polski o Pomorze w pierwszej połowie XV w. Uwagi na płaszczyźnie porównawczej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 58, *Historia*, t. 9, 1973, s. 99–111; *idem*, *Kilka uwag o świadomości narodowej i państwowej w Danii w pierwszej połowie XV wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 117, *Historia*, t. 17, 1980, s. 93–107; *idem*, *Krewa i Kalmar. Dwie unie późnego średniowiecza w północnej i wschodniej Europie*, w: *W kręgu stanowych i kulturowych przeobrażeń Europy Północnej w XIV–XVIII wieku*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1988, s. 57–75; *idem*, *Kilka uwag w sprawie kandydatury księcia pomorskiego Bogusława IX na króla unii kalmarskiej*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1992, s. 235–239; *idem*, *Królowe Małgorzata i Jadwiga – dwie unie w Północnej i Środkowowschodniej Europie*, „Zapiski Historyczne” 62, 1997, nr 2–3, s. 7–16.

zwieńczenie można uznać przywołaną już monografię, dotyczącą współpracy politycznej państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej w latach 1411–1425⁷.

Postulat wznowienia i poszerzenia zakresu prac komparatystycznych nad oboma uniami jest nadal aktualny. Jak zauważył Antoni Mączak, zwięźle opisując unię kalmarską, „bywa ona porównywana do układu zawartego w Krewie przez Polskę i Litwę”, a „analogie rzeczywiście istnieją, ważne są jednak także różnice”⁸. Zwrócił na to uwagę ostatnio również Robert Frost, wskazując na podobieństwa i różnice między aktem zawartym w Krewie a dokumentami unijnymi stanowiącymi podstawę prawną unii kalmarskiej⁹.

Tym bardziej skłania do porównań to, że początki tworzenia obu wielkich organizmów państwowych sięgają końca XIV w.: układ w Krewie zawarty został w 1385 r., a do zawarcia unii kalmarskiej doszło w 1397 r. Z drugiej jednak strony, w odróżnieniu od państw skandynawskich tworzących wówczas wspólnotę, Polska i Litwa znajdowały się na bardzo różnych etapach rozwoju społecznego, politycznego, prawnego i instytucjonalnego¹⁰.

Zasadniczym celem niniejszej publikacji jest ponowne zwrócenie uwagi na konieczność podejmowania badań porównawczych obu unii – na przestrzeni ostatnich trzech dekad ukazało się bowiem niemało opracowań dotyczących zarówno unii polsko litewskiej, jak i unii kalmarskiej, jednakże bez uwzględniania w nich aspektów komparatystycznych. Prace te zawierają natomiast wiele niewątpliwie nowych, cennych i inspirujących ustaleń, co pozwala na pogłębienie spojrzenia na nie pod względem wzajemnych podobieństw, a w szczególności, jak się wydaje, dzielących je różnic.

Wśród nowszych opracowań dotyczących unii polsko-litewskiej wymienić należy m.in. prace Roberta Frosta, Mečislovasa Jučasa, Stephena Rowella, Grzegorza Błaszczyka, Wacława Uruszczaka, Henryka Wisnera i wielu innych badaczy¹¹.

⁷ *Idem*, *Współpraca polityczna...*, s. 158.

⁸ *Historia Europy...*, s. 208.

⁹ R. Frost, *Oksfordzka historia Unii Polsko-Litewskiej*, t. 1: *Powstanie i rozwój 1385–1569*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2018, s. 104–105.

¹⁰ *Ibidem*, s. 112 n.

¹¹ Omówienie starszej literatury zob. J. Adamus, *Państwo litewskie w latach 1386–1392*, Wilno 1932, s. 4–9; H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa 1938, s. 235–236; J. Bardach, *Krewa i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 76, 1969, nr 3, s. 584–589; *idem*, *Krewa i Lublin...* (1970), s. 21–25; M. Jučas, *Unia polsko-litewska*, tłum. A. Firewicz, Toruń 2003, s. 41–80 (autor ten szczegółowo prezentuje także na s. 10–40 tej pracy starszą i nowszą literaturę litewską, białoruską, ukraińską, rosyjską i niemiecką); G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań 1998 s. 9–17; *idem*, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2, cz. 1, Poznań 2007, s. 15–24. Z nowszej literatury należy zwłaszcza wymienić m.in.: R. Frost, *op. cit.*; M. Jučas, *op. cit.*; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1; *idem*, *Dzieje stosunków polsko-litewskich...*, t. 2; S. Rowell, *Lithuania Ascending. A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345*, Cambridge 1994 (tłum. pol. *Pogańskie imperium. Litewska dominacja w Europie*

Jeśli zaś idzie o unię kalmarską to we wspomnianym okresie ukazały się m.in. prace Aksela Erhardta Christensena, Michaela Lintona, Jensa Ejnara Olesena, Vivian Etting, Larsa-Olofa Larssona, Esbena Albrechtsena czy Haralda Gustafssona¹².

Srodkowo-Wschodniej 1295–1345, tłum. G. Smółka, Oświęcim, 2017); W. Uruszczak, *Unio regnorum sub una corona non causat eorum unitatem. Unia Polski i Litwy w Krewie w 1385 r. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2017; H. Wisner, *Unia. Sceny z przeszłości Polski i Litwy*, Warszawa 1988; H. Litwin, *Zjednoczenie narodów cnych: polskiego, litewskiego, ruskiego. Wołyń i Kijowszczyzna w Unii Lubelskiej*, Warszawa 2019; *Unia Lubelska z 1569 roku. Z tradycji unifikacyjnych I Rzeczypospolitej*, red. T. Kempa, K. Mikulski, Toruń 2011; J. Wyrozumski, *Formowanie się politycznej i ustrojowej wspólnoty polsko-litewskiej w latach 1385–1501*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 45, 1993, nr 1–2, s. 445–455; M. Koczerska, *Autentyczność dokumentu unii krewskiej 1385 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 99, 1992, nr 1, s. 59–78; J. Kiaupienė, *Historiografia litewska o niektórych zagadnieniach stosunków polsko-litewskich między Krewem a Lublinem*, w: *Profesor Henryk Łowmiański: życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej, poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci Uczzonego (Poznań, 7–8 X 1994 r.)*, red. A. Kijas, K. Pietkiewicz, Poznań 1995, s. 116–123; *idem*, *Akt krewski 14 sierpnia 1385 r. Gdzie kryje się problem – w dokumencie czy w jego interpretacjach?*, „Kwartalnik Historyczny” 108, 2001, nr 4, s. 47–62; A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłós polsko-litewski*, Warszawa 2009; J. Tęgowski, *Wprowadzenie w życie postanowień aktu krewskiego w latach 1385–1399*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 9, 2006, s. 77–91; J. Nikodem, *Akt krewski i jego znaczenie*, w: *Poznań – Wilno. Studia historyczne w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*, red. Z. Wojtkowiak, Poznań 2010, s. 111–143; *idem*, *Jadwiga, król Polski*, Wrocław 2009; A. Zakrzewski, *op. cit.*; T. Kempa, *The Attitude of Ruthenian Magnates and Nobles toward the Union of Lublin (1569) and the Problem of the Autonomy of Ukrainian Lands within the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „Zapiski Historyczne” 84, 2019, nr 4, s. 41–72.

¹² Ze starszej literatury wymienić należy przede wszystkim następujące monografie i syntezy: H. Koht, *Drottning Margareta och Kalmarunionen*, Stockholm 1956; E. Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457*, Göteborg [1934] 1969; M. Linton, *Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde*, Århus 1971; *idem*, *Kalmarunionen: historiske kilder*, red. R. Thomsen, Copenhagen 1974; S. Imsen, J. Sandnes, *Norges historie*, t. 4: *Avfolkning og union 1319–1448*, red. K. Mykland, Oslo 1976, s. 248 n.; P. Enemark, *Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunionen epoke 1397–1521*, København 1979; A.E. Christensen, *Kalmarunionen og nordisk politik 1319–1439*, København 1980; a ponadto artykuły: G. Carlsson, *Kalmarunionen. Till frågan om rättsgiltigheten av 1397 års unionsavtal*, „Historisk Tidskrift (Sverige)” 1930, s. 405 n.; L. Weibull, *Unionsmötet i Kalmar 1397*, „Scandia” 3, 1930, s. 185–222; *idem*, *1397 års unionsbrev och dess rättsgiltighet*, „Scandia” 4, 1931, s. 115–142; E. Lönnroth, *Unionsdokumenten i Kalmar 1397*, „Scandia” 24, 1958, s. 32–67; P. Enemark, *Christian I og forholdet til Sverige 1448–1454*, „Historie/ Jyske Samlinger” 14, 1981–1983, nr 3, s. 440–492. Z najnowszej literatury zob. J.E. Olesen, *Erik af Pommern og Kalmarunionen. Regeringssystemets udformning 1389–1439*, w: *Danmark i senmiddelalderen*, red. P. Ingesman, J.V. Jensen, Aarhus 1994, s. 143–165; *idem*, *Inter-Scandinavian relations*, w: *The Cambridge History of Scandinavia*, t. 1: *Prehistory to 1520*, red. K. Helle, Cambridge 2003, s. 710–771; *idem*, *Erich von Pommern und Christopher von Bayern. Studien zur Kalmarer Union*, Greifswald 2016; L.-O. Larsson, *Kalmarunionens tid. Från Drottning Margareta till Kristian II. Kalmarunionens tid*, Stockholm 1997; V. Etting, *Margrete den første. En regent og hendes samtid*, København 1997; *eadem*, *Fra fællesskab til blodbad. Kalmarunionen 1397–1520*, København 1998; *eadem*, *Queen Margrete I (1353–1412) and the Founding of the Nordic Union*, Leiden–Boston 2004; E. Albrechtsen, *Danmark – Norge 1380–1814*, t. 1: *Fælleskabet bliver til (1380–1536)*, Oslo 1997, s. 71–304; H. Barüske, *Erich von Pommern. Ein Lebensbild*, Rostock 1997; “huru thet

Uwzględniając ich obfitość i wartość naukową, a zarazem biorąc pod uwagę utrudniającą nadal przeprowadzanie takich badań barierę językową i wreszcie, co trzeba wyraźnie zaznaczyć, własne zainteresowania, autorzy pragną skupić się przede wszystkim na unii kalmarskiej. Celem ma być szczególnie zwrócenie uwagi na różnice i podobieństwa między tymi dwoma związkami państwowymi, z naciskiem na początek i tworzenie się obu unii. Stąd próba zwrócenia uwagi zwłaszcza na genezę, przyczyny powstania i pierwszy etap ich rozwoju, niezwykle ważny dla ich dalszych dziejów¹³, oraz – w zasadzie w ogólnym jedynie zarysie, szczególnie w odniesieniu do unii polsko-litewskiej – późniejsze przeobrażenia ich charakteru i zasad funkcjonowania. Nie ulega bowiem wątpliwości, że ewentualne ujęcia porównawcze powinny w pierwszej kolejności dotyczyć właśnie wspólnoty interesów politycznych, militarnych i ekonomicznych, państw, które doprowadziły do zawarcia obu unii i okoliczności, w których się to dokonało.

U genezy unii leżało po pierwsze zagrożenie zewnętrzne i chęć ochrony integralności terytorium. W obu przypadkach zagrożenie to płynęło ze strony żywiołu niemieckiego, jednak nie w pełni miało ono ten sam charakter¹⁴. Jeśli idzie o państwa unii kalmarskiej, główny nacisk położyć należałoby zwłaszcza na rywalizację gospodarczą pomiędzy kupcami skandynawskimi a zdominowaną przez Niemców Hanzą¹⁵. Ekspansja hanzeatów ukierunkowana na północ zagrażała szczególnie zdziesiątkowanej na skutek epidemii dżumy Norwegii. Kraj poniósł ogromne straty demograficzne, które bezpośrednio przełożyły się na sytuację gospodarczą kraju. Blisko dwie trzecie populacji poniosło śmierć, a ofiary wywodziły się ze

war tallet j kalmar”. *Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397–1997)*, red. D. Kattinger, D. Putensen, H. Wernicke, Hamburg 1997 (Greifswalder Historische Studien, t. 2); M. Linton, *Margrete den 1. Nordens dronning*, København 2000; H. Bjørkvik, *Aschehougs Norges historie*, t. 4: *Folketap og sammenbrudd 1350–1520*, Oslo 2005, s. 193 n.; ponadto artykuły: A.E. Christensen, *Christoffer af Bayern som unionskonge*, „Historisk Tidsskrift” 96, 1996, nr 2, s. 269–312; H. Gustafsson, *A State that Failed? On the Union of Kalmar, Especially Its Dissolution*, „Scandinavian Journal of History” 31, 2006, nr 3–4, s. 205–220; *idem*, *The Forgotten Union. Scandinavian Dynastic and Territorial Politics in the 14th Century and the Norwegian-Swedish Connection*, „Scandinavian Journal of History” 43, 2017, nr 5, s. 560–582; M. Hedemann, *Unionsbrevets kongelige program og krigen om Slesvig*, „Scandia” 77, 2011, nr 2, s. 38–72; J.E. Olesen, *Pommersche Aspekte in der Nordischen Unionspolitik des Königs Erich von Pommern*, „Studia Maritima” 31, 2018, s. 61–85.

¹³ Podkreślali to w zasadzie wszyscy rodzimi badacze podejmujący się dotychczas prób badań porównawczych nad obu uniami, wprost wyrażając taki pogląd czy koncentrując się na tym właśnie okresie.

¹⁴ A. Bøgh, *On the causes of the Kalmar Union*, w: *“huru thet war tallet j kalmar”...*, s. 9–30; szerzej na temat przyczyn zawarcia unii polsko-litewskiej zob. G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 208 n.; R. Frost, *op. cit.*, s. 32 n.; M. Jučas, *op. cit.*, s. 97 n.

¹⁵ H. Wernicke, *Die Hanse und die Entstehung der Kalmarer Union*, w: *“huru thet war tallet j kalmar”...*, s. 171–197.

wszystkich grup społecznych¹⁶. Dżuma nie ominęła terenów wiejskich, co miało negatywny wpływ na produkcję rolną i doprowadziło do kryzysu osadnictwa¹⁷. Ogromne połacie ziemi leżały odłogiem, a handel został zmonopolizowany przez kupców hanzeatyckich z miast północnoniemieckich, których ekspansywna działalność wpływała hamująco na wzrost i kondycję rodzimego mieszczaństwa¹⁸. Głównym ośrodkiem gospodarczym kraju stało się Bergen – miasto, w którym znajdował się kantor Hanzy¹⁹.

Dla wszystkich państw skandynawskich wielkie zagrożenie stanowiła ponadto konkurencja miast północnoniemieckich w handlu śledziami na Morzu Bałtyckim, a także na polu eksploatacji szwedzkich złóż rudy miedzi i żelaza. W wyniku konieczności konserwacji śledzi solą, sprowadzaną głównie z Lüneburga, doszło do zmonopolizowania rynku śledzia przez kupców zrzeszonych w Hanzie²⁰. Odnosząc się natomiast do szwedzkiego górnictwa, podkreślić należy, że jego rozwój uzależniony był zwłaszcza od siły nabywczej miast niemieckich, w tym przede wszystkim Lubeki, która była głównym importerem rudy żelaza wydobywanej w regionie Bergslagen²¹. Gospodarczo nie bez znaczenia pozostawała także rywalizacja Hanzy i Danii o panowanie nad Sundem, a *de facto* nad Morzem Bałtyckim oraz konflikt o Gotlandię, której stolica – Visby – była jednym z najważniejszych ośrodków handlu na Morzu Bałtyckim i do niedawna przodującym miastem hanzeatyckim w akwenie tego morza²². Dla Szwecji problemem było także opanowanie rady miejskiej Sztokholmu przez niemiecki patrycjat, który stanowił ponad połowę składu stołecznego magistratu²³.

U podstaw obu związków państwowych leżały ponadto problemy natury politycznej, a mianowicie kwestia niemieckiej ekspansji i roszczeń terytorialnych, powodowanych m.in. prężnością demograficzną księstw północnoniemieckich

¹⁶ H. Bjørkvik, *op. cit.*, s. 19–21; E. Albrechtsen, *op. cit.*, s. 53; więcej na temat epidemii dżumy w Skandynawii zob. O.J. Benedictow, *The Black Death, 1346–1353. The Complete History*, Woodbridge 2004, s. 146–178.

¹⁷ S. Imsen, J. Sandnes, *op. cit.*, s. 124–126; J. Małłek, *op. cit.*, s. 211–219.

¹⁸ E. Albrechtsen, *op. cit.*, s. 55, 60; H. Bjørkvik, *op. cit.*, s. 124–128; M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 15; J. Małłek, *op. cit.*, s. 217–218; Z. Ciesielski, *Dzieje kultury skandynawskiej*, t. 1: *Od pradziejów do Oświecenia*, Gdańsk 2016, s. 292, 295–296; A. Berezka-Jarociński, *op. cit.*, s. 62–63; P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 16–17.

¹⁹ Więcej na temat kantoru Hanzy w Bergen zob. A. Nedkvitne, *The German Hansa and Bergen 1100–1600*, Köln 2014; M. Burkhardt, *Der hansische Bergenhandel im Spätmittelalter. Handel-Kaufleute-Netzwerke*, Köln 2009.

²⁰ M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 9, 35; W. Froese, *op. cit.*, s. 97–98; Z. Ciesielski, *op. cit.*, s. 292.

²¹ P.E. Brolin, *Kalmarunionen*, Lund 1969, s. 9.

²² E. Albrechtsen, *op. cit.*, s. 80; *Danmarks historie*, red. J. Danstrup, H. Koch, t. 4: *Borgerkrig og Kalmarunion 1241–1448*, red. E. Kjersgaard, København 1963, s. 408–413; M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 10; W. Czaplinski, K. Górski, *op. cit.*, s. 113, 115; Z. Ciesielski, *op. cit.*, s. 293; W. Froese, *op. cit.*, s. 105–107; I. Andersson, *op. cit.*, s. 67–70.

²³ W. Froese, *op. cit.*, s. 86.

– w kontekście państw przyszłej unii kalmarskiej, czy ściąganiem z Niemiec kolonistów przez Zakon Krzyżacki na tereny Prus i Inflant oraz poszerzaniu zakonnych posiadłości w obrębie basenu Morza Bałtyckiego – co dotyczy unii polsko-litewskiej. Należy zauważyć, że w nowszej historiografii problem ekspansji niemieckiej uznawany jest jednak za marginalny z punktu widzenia przyczyn powstania unii kalmarskiej. Wśród głównych powodów wymienia się przede wszystkim kulturową i ekonomiczną rywalizację w obrębie Morza Bałtyckiego pomiędzy kupcami hanzeatyckimi i skandynawskimi²⁴.

Można zatem powiedzieć, że na przełomie XIV i XV w. Zakon nadal ustawicznie zagrażał ziemiom zarówno Wielkiego Księstwa Litewskiego, jak i Królestwa Polskiego²⁵. W przypadku unii polsko-litewskiej na ogół przyjmuje się, że dążenie do zespolenia sił Litwy i Polski w celu wspólnej, zwycięskiej walki z potęgą Zakonu było podstawową przyczyną zawarcia unii, a zjednoczenie obu państw było skierowane przede wszystkim przeciwko Zakonowi, jak mogło to wynikać z ówczesnej sytuacji politycznej i militarnej²⁶. Najczęściej pada argument, że Litwa, jako kraj pogański, była stałym celem krzyżackich rejsz i wypraw Zakonu inflanckiego, które ukierunkowane były w rzeczywistości przede wszystkim na podbój położonej w dolnym biegu Niemna Żmudzi, najdalej wysuniętej na zachód części Litwy, będącej pomostem między ziemiami pruskimi i posiadłościami Zakonu w Inflantach²⁷, oraz odcięcie Wielkiego Księstwa od Bałtyku, to samo miało miejsce w przypadku Korony²⁸.

Wcześniejsze odcięcie Polski od bezpośredniego dostępu do wybrzeży Morza Bałtyckiego, do którego doszło podczas rozbicia dzielnicowego, to jeden

²⁴ Zob. np. M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 16.

²⁵ Gwoli ścisłości trzeba jednak przypomnieć, że Polska po zawarciu „wieczystego pokoju” z Krzyżakami w Kaliszu (1343 r.) pozostawała przez ponad pół wieku, aż do 1409 r., w stanie pokoju z Zakonem. To przede wszystkim Litwini potrzebowali pomocy w walce z Zakonem. Jak podaje Robert Frost, „nie licząc bowiem częstych pomniejszych utarczek przygranicznych, między rokiem 1345 i 1382 Krzyżacy przeprowadzili dziewięćdziesiąt sześć najazdów na terytorium litewskie”; *idem*, *op. cit.*, s. 75; por. G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 148; S. Szczur, *Traktat pokojowy Kazimierza Wielkiego z zakonem krzyżackim z 1343 roku*, „Zapiski Historyczne” 56, 1991, nr 4, s. 23–24.

²⁶ Litwini od przynajmniej początków XIII w. podejmowali wiele wypraw łupieżczych na ziemie polskie. Nie należy jednak zapominać o późniejszych próbach wspólnych akcji militarnych skierowanych przeciwko Zakonowi bądź jego sojusznikom; G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 33 n., 106 n., s. 130 n.; M. Jučas, *op. cit.*, s. 83; R. Frost, *op. cit.*, s. 67–68; S. Rowell, *op. cit.*, s. 224–225; M. Biskup, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308–1521*, Gdańsk 1993, s. 36.

²⁷ W 1237 r. doszło do połączenia Zakonu Kawalerów Mieczowych i Zakonu Krzyżackiego.

²⁸ Opanowanie Żmudzi przez Zakon oznaczałoby odcięcie Litwy i ziem zachodnioruskich od dostępu do Bałtyku i znacznie utrudniałoby ich bezpośrednie związki handlowe z krajami Europy Zachodniej; szerzej na temat ekspansji terytorialnej Zakonu Krzyżackiego, która zagrażała Polsce i Litwie, zob. *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008.

z najbardziej węzłowych problemów, który polscy władcy próbowali rozwiązać, poczynając od Mieszka Starego, przez Przemysła II, Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego, Władysława Jagiełłę czy Kazimierza Jagiellończyka. Problem utraty tych ziem dotyczył zarówno Pomorza Wschodniego, jak i uprzednio utraconego zwierzchnictwa nad Pomorzem Zachodnim (Nadodrzańskim), przy czym to pierwsze wchodziło w skład państwa Mieszka I, a drugie zostało mu podporządkowane ok. 967–972 r. Na ziemiach tych rozwinęły się takie grody jak Gdańsk, Szczecin, Wolin, Kołobrzeg, Kamień czy Białogard. Ich rozwój nastąpił w znaczącym stopniu dzięki łączności z zapleczem lądowym, rozwojowi handlu i rzemiosła, wymianie bałtyckiej (a także dalekosiężnej) oraz rybołówstwu. Miały one zatem przede wszystkim znaczenie jako ważny element działalności gospodarczej, ale odgrywały zarazem istotną rolę w ówczesnym systemie militarnym zamieszkujących te tereny społeczeństw²⁹. Warto dodać, że problematyka dalszych losów Pomorza Zachodniego ściśle łączy się ponadto z genezą unii kalmarskiej, a w szczególności osobą księcia Eryka Pomorskiego, który obok królowej Małgorzaty był kluczową postacią związaną z jej zawarciem, na co już wyraźnie zwracali uwagę, szeroko uwzględniając losy tej ziemi w powiązaniu z dziejami państw skandynawskich, zarówno Antoni Prochaska, jak i Oskar Halecki.

Ścisłe porozumienie Litwy z Koroną miało także służyć stabilizacji na zachodnich rubieżach Wielkiego Księstwa, dzięki której litewscy kniaziowie i bojarzy mogli zaangażować się w prowadzoną od XIII w. ekspansję na wschód oraz skutecznie przeciwstawiać się najazdom tatarskim zagrażającym południowym obszarom Wielkiego Księstwa. Natomiast polscy możni (w pierwszym rzędzie panowie małopolscy³⁰, ale też miasta tej dzielnicy z Krakowem na czele) liczyli przede wszystkim na odzyskanie opanowanej *de facto* przez Węgry, wbrew zawarłym poprzednio układom, Rusi Halickiej oraz zajętego przez Litwę Wołynia³¹.

²⁹ L. Leciejewicz, *U źródeł bogactwa i potęgi Pomorza Zachodniego w średniowieczu*, w: *Pomorze średniowieczne*, red. G. Labuda, Warszawa 1958, s. 8–10, 13–15, 23–30; *idem*, *Główne linie gospodarczego rozwoju w VI–XII wieku*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 273–278; B. Dopierała, *Polskie losy Pomorza Zachodniego*, Poznań 1970, s. 22.

³⁰ G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 227–230.

³¹ Niewątpliwie zapoczątkowana przez Kazimierza Wielkiego w 1340 r. i trwająca ponad ćwierć wieku, ekspansja na Ruś Halicko-Włodzimierską, prowadzona na ogół przy współdziałaniu Węgrów, poważnie antagonizowała stosunki z Litwą, od dawna zaangażowaną w walki o ziemie ruskie, przynoszące jej poważne zdobycze terytorialne na wschodzie. Wojna o te ziemie toczyła się w sumie ponad pół wieku. Oba państwa były zatem żywo zainteresowane w dojściu do porozumienia w sprawie Rusi Halickiej i Wołynia, o które istniała m.in. od dawna rywalizacja, tym bardziej że ich sytuacja polityczna w latach 80. XIV w. dodatkowo się skomplikowała: po stronie Polski były to m.in. spory i walki wewnętrzne po śmierci Ludwika (1382), mające związek ze sprawą następstwa po nim oraz zerwanie unii personalnej z Węgrami, gdzie tron objęła jego starsza córka, Maria (1384), po stronie Litwy zaś szczególnie trudne położenie Jagiełły, który w 1382 r. zmuszony był do odstąpienia Krzyżakom, aby udaremnić ich pomoc dla Witolda, znaczną część Żmudzi i złożenia obietnicy przyjęcia chrztu, a następnie zabiegał o nawiązanie sojuszu

Pozwoliłoby to na ożywienie i dalszy rozwój gospodarczych relacji z Rusią, czym zainteresowane było zarówno mieszczaństwo polskie, jak i litewsko-ruskie. Opanowanie ziem ruskich zapowiadało także znaczny wzrost dochodów skarbowych. Korona zyskiwała ponadto w perspektywie bezpieczeństwo na swoich wschodnich granicach, będących dotąd celem najazdów litewskich³². Oba państwa stawały się więc potencjalnymi sojusznikami nie tylko w militarnych potyczkach z Zakonem czy z Moskwą, roszczącą sobie prawa do ziem ruskich zagarniętych przez Litwę i Polskę, ale także, o czym już wyżej wspomniano, dla zabezpieczenia swoich interesów gospodarczych, zwłaszcza związanych z dalszym rozwijaniem wymiany handlowej, co zresztą ukazuje nam pewne podobieństwo z unią kalmarską.

Dla Danii ogromnym zagrożeniem, jeśli chodzi o integralność Królestwa, był przede wszystkim spór z Księstwem Holsztynu o Szlezwik, nazywany przez Duńczyków Południową Jutlandią, którego początki sięgają lat 50. XIII w.³³ Książęta holsztyńscy, skoligaceni z władcami Szlezwiku, wspierali bowiem zbrojnie ich dążenia do zniesienia zwierzchnictwa duńskiego, prowadząc przy tym wzmoczoną politykę osadniczą. Karol Górski przyrównał wręcz kolonizację Południowej Jutlandii do napływu niemieckich kolonistów na Śląsk, wymieniając jako jeden ze skutków tego procesu zniemczenie duńskiego lenna (wcześniej dzielnicy), a następnie jego oderwanie od Królestwa Danii³⁴. Ponadto niemieccy możni zasiadali w *Danehof* – duńskim zgromadzeniu stanowym, będącym w rzeczywistości organem chroniącym interesy możnowładztwa świeckiego i duchownego, przez co ich przedstawiciele żywo uczestniczyli w życiu politycznym Królestwa. Co więcej, na skutek polityki zastawów blisko połowa dóbr królewskich znalazła się w rękach niemieckich – kryzys państwowości duńskiej był tak głęboki, że w latach 1332–1340 doszło *de facto* do rozbioru Królestwa m.in. pomiędzy hrabiów holsztyńskich, któremu towarzyszyło blisko ośmiolateknie bezkrólewie, nazywane w historiografii duńskiej „okresem niemieckim”³⁵.

z Dymitrem Dońskim. Do przewidywanego małżeństwa z córką wielkiego księcia Moskwy, Zofią, podobnie jak zawarcia wzajemnego układu, nie doszło, było bowiem oczywiste, że władca Moskwy oczekiwał, iż Jagiełło uzna jego zwierzchnictwo albo przynajmniej wyższość; G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 151 n., 164–165; R. Frost, *op. cit.*, s. 74; J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław 1982, s. 83–87; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 50 n.; S. Rowell, *op. cit.*, s. 268–269.

³² Szerzej na temat rywalizacji Polski i Litwy na Rusi Halicko-Włodzimierskiej, Podolu i Wołyniu zob. G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 33 n., 150 n., 170 n.; M. Jučas, *op. cit.*, s. 82, 86–87, 90–91.

³³ Władysław Czapliński uważa, że zagadnienie Szlezwiku i Holsztynu stanowi – obok sprawy unii z pozostałymi państwami skandynawskimi – najważniejszy, nierozwiązany problem, z którym Dania weszła w czasy nowożytne; *idem, op. cit.*, s. 24–25; por. A. Gaca, *Kodeks Duński króla Chryściana V z roku 1683*, Toruń 1992, s. 116–117; *idem, Prawo Jutlandzkie (Jyske Lov) Waldemara II z 1241 roku*, Toruń 2007, s. 275–284.

³⁴ W. Czapliński, K. Górski, *op. cit.*, s. 86; por. H. Barüske, *op. cit.*, s. 68–77; A. Bøgh, *op. cit.*, s. 14–16.

³⁵ W. Czapliński, K. Górski, *op. cit.*, s. 106–107.

W Szwecji głównym problemem, stanowiącym bezpośrednią przyczynę zawiązania unii, a uprzednio wezwania na tron szwedzki norwesko-duńskiej królowej Małgorzaty, był spór miejscowego możnowładztwa z wywodzącym się z Meklemburgii królem Albrechtem³⁶. Władca ten chcąc wzmocnić swoją pozycję, sprowadzał do nowej ojczyzny rodaków, których faworyzował, nadając im wysokie urzędy oraz obsadzając nimi zamki, co wywołało powszechne niezadowolenie wśród panów szwedzkich. Ponadto po śmierci jednego z najmajętniejszych przedstawicieli szwedzkiego możnowładztwa – *drotsa*³⁷ Bo Jonssona Gripa, który zgromadził wielki kompleks lenn w Królestwie Szwecji – król próbował obalić testament zmarłego, wedle którego jego egzekutorami mieli być miejscowi możni³⁸. Ci zwrócili się z prośbą o pomoc do królowej Danii i Norwegii. Zawarty w 1388 r. układ nadawał Małgorzacie tytuł „pełnoprawnej pani i gospodyni Szwecji”, a możnowładztwo obiecało oddać w ręce królowej najważniejsze zamki Królestwa, co stanowiło niejako preludium do zawarcia unii³⁹.

Punktem zbieżnym w genezie obu związków było także to, że zwolennikami tej idei byli możni państw związkowych, których motywem działania były m.in. ich partykularne interesy. W przypadku Skandynawii chodziło przede wszystkim o zabezpieczenie pogranicznych obszarów trzech królestw, w obrębie których panowie duchowni i świeccy posiadali pokaźne dobra, np. Halland, Småland, Bohuslän, Värmland czy Västergötland, a także prowadzili wzajemne interesy⁴⁰. Ponadto w żywotnym interesie rad wszystkich trzech królestw Północy, w których zasiadali przecież najwięksi możnowładcy skandynawscy, było ograniczenie władzy królewskiej poprzez prawne usankcjonowanie współwładzy króla z Radą Królestwa oraz elekcyjność tronu, co Krystyna Szelągowska określa mianem arystokratycznego konstytucjonalizmu, będącego swoistą odmianą średniowiecznej koncepcji państwa prawa⁴¹.

Przyczyn powstania obu unii upatrywać należy również w polityce dynastycznej panujących oraz problemie sukcesji tronu. W przypadku Litwy bez wątpienia

³⁶ Albrecht uzyskał tron w wyniku rewolty niemieckiej części szwedzkiej Rady Królestwa, która przy zbrojnym wsparciu Meklemburczyków, hanzeatów i niemieckich mieszkańców Kalmaru i Sztokholmu wyгнаła z kraju prawowitego króla Magnusa Erikssona i proklamowała Albrechta nowym władcą.

³⁷ *Drots* – królewski urzędnik wysokiej rangi w Szwecji epoki średniowiecza.

³⁸ V. Etting, *Queen Margrete I...*, s. 52–53.

³⁹ Z.H. Nowak, *Współpraca polityczna...*, s. 14–15; idem, *Krewa i Kalmar...*, s. 63–64; idem, *Kilka uwag w sprawie kandydatury...*, s. 235; W. Czaplński, K. Górski, *op. cit.*, s. 119–121; Z. Ciesielski, *op. cit.*, s. 300; W. Froese, *op. cit.*, s. 121–123; P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 17–18; J. Małek, *op. cit.*, s. 220–221.

⁴⁰ J.E. Olesen, *Erich von Pommern...*, s. 14–15; M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 15; Z.H. Nowak, *Współpraca polityczna...*, s. 18; idem, *Krewa i Kalmar...*, s. 66.

⁴¹ K. Szelągowska, *My Norwegowie. Tożsamość narodowa norweskich elit w czasach nowożytnych*, Kraków 2011, s. 44; M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 15.

istotne znaczenie dla zbliżenia obu państw w najbliższej przyszłości miał ostry spór, jaki wybuchł po śmierci Olgierda (1377 r.) między współrządzającym z nim Litwą jego bratem Kiejstutem a dążącym do faktycznego przejęcia samodzielnej władzy wielkksiążęcej synem Olgierda, Jagiełłą. Po uwięzieniu oraz prawdopodobnym zamordowaniu Kiejstuta w Krewie (1382 r.) nastąpiła eskalacja konfliktu w rodzinie panującej na Litwie, podsycanego przez Zakon, a syn Kiejstuta, Witold szukał pomocy u Krzyżaków, do których zbiegł po śmierci ojca. Pozyskany przez Jagiełłę, powrócił na Litwę w 1384 r., otrzymując we władanie Grodzieńszczyznę, Podlasie i Brześć, biorąc następnie udział w rokowaniach w sprawie zawarcia unii polsko-litewskiej⁴². Niewątpliwie zawarcie unii z Polską stwarzało Jagielle realną możliwość podniesienia prestiżu państwa litewskiego oraz realizacji własnych ambicji – zarówno uzyskania korony królewskiej, jak i umocnienia swojej pozycji wobec stryjecznego brata, Witolda, przede wszystkim przez centralizację władzy wielkksiążęcej, osłabiającej pozycję pozostałych Giedyminowiczów na Litwie⁴³.

Co do Skandynawii, podnieść należy, że idea unii – podobnie jak wcześniejsze próby zbliżenia Polski i Litwy – nie stanowiła zupełnego *novum*. Jak zauważył Bernard Piotrowski, dążenia do zjednoczenia Skandynawii zaobserwować można po raz pierwszy na przełomie XIII i XIV w., kiedy to Hanza znajdowała się u szczytu swojej potęgi, stanowiąc jednocześnie zagrożenie dla interesów ekonomicznych określonych grup społeczeństw skandynawskich⁴⁴. Pierwsza unia personalna została zawarta w 1319 r. między Norwegią a Szwecją, a jej kres wyznacza detronizacja króla Magnusa Erikssona i obwołanie nowym władcą Szwecji Albrechta Meklemburskiego⁴⁵. Jak słusznie podniósł duński historyk Anders Bøgh, to właśnie rywalizacja pomiędzy Domem Meklemburskim a rodzimą dynastią Folkungów o tron szwedzki stanowiła jeden z głównych powodów zawarcia unii⁴⁶.

W 1380 r. doszło do zawązania kolejnej unii skandynawskiej. Na dziedzicznym tronie norweskim zasiadł bowiem dziesięcioletni król Danii – Olaf, którego zmarły ojciec, król Håkon VI, był mężem jedynej córki duńskiego króla Waldemara IV

⁴² M. Jučas, *op. cit.*, s. 98–102.

⁴³ G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 215 n.

⁴⁴ B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii...*, s. 27–30, 33–34; Z.H. Nowak, pomimo powołania się na Axela Christiansena, uważa, że aż do XIV w. nie można wskazać w Skandynawii na jakieś koncepcje unijne, gdyż pojawiły się one dopiero w czasie regencji Małgorzaty w Danii i Norwegii, *idem*, *Krewa i Kalmar...*, s. 63.

⁴⁵ Wedle Harald Gustafssona unia norwesko-szwedzka nie została zerwana, gdyż władzę nad zachodnimi terenami Szwecji wciąż sprawował Magnus Eriksson i jego syn Håkon VI. Stan ten trwać miał także za panowania Olafa i Małgorzaty, aż do zjazdu w Kalmarze. Autor ten zwrócił ponadto uwagę na niedocenianą jak dotąd rolę związku norwesko-szwedzkiego dla losów unii kalmarskiej; zob. *idem*, *The Forgotten Union...*, s. 560–582; por. I. Andersson, *op. cit.*, s. 54, 57; A. Kersten, *op. cit.*, s. 73, 89.

⁴⁶ A. Bøgh, *op. cit.*, s. 16.

(zm. 1375) – Małgorzaty i synem wspomnianego już Magnusa Erikssona, co dawało mu oraz jego potomnym prawa do tronu szwedzkiego. Unia u swego zarania miała więc konstrukcję dynastyczną, opartą na silnych koligacjach rodów panujących oraz możnowładczych⁴⁷.

Dążenia do zjednoczenia nabrały tempa po śmierci Olafa w 1387 r. i objęciu regencji przez Małgorzatę, która – jak już wspomniano – w 1388 r. uzyskała status „pełnoprawnej pani i gospodyni Szwecji”, co przy jej autorytecie wywyższało ją niemal do majestatu królewskiego. Podobnie jak w przypadku Korony, stanowiło to wyłom w dotychczasowej tradycji państw Północy. Co prawda Małgorzata nie została tak jak Jadwiga koronowana na króla – jako że przywilej koszycki w Polsce dawał taką możliwość, a w Skandynawii było to wykluczone – jednak po śmierci Olafa zachowała tytuł *fuldmægtig frue og rette husbonde og Danmark og Norges riges formynder* (pełnoprawna pani, gospodyni i opiekunka królestw Danii i Norwegii), który rok później został rozszerzony o zaszczyty szwedzkie⁴⁸. W obu zresztą przypadkach – co należy bardzo wyraźnie podkreślić – pojawił się problem braku męskiego potomka. Niezbędny stał się więc wybór następcy tronu, a objęcie władzy przez kobietę stanowiło zasadniczy wyłom w dotychczasowej tradycji ustrojowej zarówno państw skandynawskich, jak i polskiej monarchii. Warto również pamiętać, że Korona po śmierci Ludwika Węgierskiego pozostawała w okresie bezkrólewia, w którym ostre spory o następstwo po nim znacznie osłabiały państwo. Jeszcze głębszy kryzys wewnętrzny przeżywała Litwa po śmierci Olgierda⁴⁹. Wydaje się, że w kontekście objęcia tronów przez Małgorzatę i Jadwigę oraz ich znaczenia u zarania obu unii interesujące byłoby porównanie, jaka była rola tych władczyń w powstawaniu i tworzeniu przedmiotowych związków państwowych, ze wskazaniem na ewentualne różnice bądź podobieństwa.

U podstaw unii polsko-litewskiej leżały wreszcie powody natury społecznej i religijnej, czego zdecydowanie nie można powiedzieć o unii kalmarskiej. Wielkie Księstwo Litewskie było państwem dwuetnicznym z przeważającą ludnością ruską i stanowiącą maksymalnie 20% ludności mniejszością litewską. Pomimo tak dużej dysproporcji, władza w Wielkim Księstwie spoczywała w rękach panów i bojarów litewskich, stanowiących warstwę panującą, dyskryminującą Rusinów. Słusznie zauważył więc Juliusz Bardach, że związek z Polską miał ułatwić książętom i bojarom litewskim utrzymanie panowania w granicach Wielkiego Księstwa

⁴⁷ H. Gustafsson, *A State that Failed?...*, s. 207; L. Lagerqvist, *Historia Szwecji*, tłum. H. Thylwe, Sztokholm 2002, s. 29; G.A. Blom, *Norge i union på 1300-tallet. Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1319–1380*, t. 1: *Kongefellesskapet med Sverige 1319–1350*, Trondheim 1992, s. 39; S. Imsen, J. Sandnes, *op. cit.*, s. 296; S. Bagge, K. Mykland, *Norge i dansketiden*, Oslo 1987, s. 11–14; H. Bjørkvik, *op. cit.*, s. 201–203.

⁴⁸ E. Albrechtsen, *op. cit.*, s. 85–92; V. Etting, *Margrete den første...*, s. 68; H. Bjørkvik, *op. cit.*, s. 203–205; Z.H. Nowak, *Krewa i Kalmar...*, s. 64.

⁴⁹ G. Błaszczak, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 208 n.

nad przeważającą liczebnie ludnością ruską⁵⁰. Miał także zapobiec rozplynięciu się pogańskich Litwinów w morzu ruskiego elementu – pokonanego, ale dominującego pod względem kulturalnym i cywilizacyjnym, nie wspominając o tym, że przyjęcie chrztu w obrzędku łacińskim mogło wydawać się radykalnym, ale zarazem jedynym i skutecznym sposobem powstrzymania narzucania Litwie „na siłę” chrystianizacji przez Zakon Krzyżacki, tym bardziej że większość litewskich możnowładców nie była z pewnością zainteresowana chrystianizacją pod auspicjami Zakonu⁵¹.

Wreszcie przyjęcie chrześcijaństwa pozwalało Litwie wejść do *Christianitas* – ogólnoeuropejskiej społeczności międzypaństwowej i cywilizacyjnej, a także odbierało Zakonowi Krzyżackiemu sposobność do ekspansji terytorialnej czynionej pod pretekstem nawracania pogańskich mieszkańców Wielkiego Księstwa. Jednocześnie przyjęcie chrześcijaństwa w obrzędku rzymskokatolickim chroniło litewską część możnowładztwa przed wzrostem znaczenia Rusinów, co mogłoby nastąpić w przypadku chrztu w obrzędku prawosławnym. Nie należy również zapominać o korzyściach w aspekcie religijnym po stronie Polski. Chrzest Litwy i podporządkowanie litewskiego Kościoła metropolii w Gnieźnie przyczyniały się niewątpliwie do wzrostu jej prestiżu na arenie międzynarodowej, m.in. dając poparcie Stolicy Apostolskiej⁵².

Jeśli chodzi o społeczeństwa skandynawskie, pomijając częściowo Danię oraz jej problem związany z Południową Jutlandią (Szlezwikiem) i polityką hrabiów Holsztynu, to poza niewielką mniejszością niemieckojęzyczną, która zamieszkiwała głównie miasta, w krajach tych, przynajmniej w tym okresie, ilościowo dominowała ludność miejscowa. Ponadto wszystkie trzy królestwa od dawna należały do wspólnoty Kościoła rzymskokatolickiego, miały wspólne tradycje i łączyła je bliskość językowa, a pod względem rozwoju kulturalnego znajdowały się mniej więcej na tym samym poziomie.

Jak podkreśla Grzegorz Błaszczyk, wskazując na mający już długą tradycję pogląd, podzielany przez bardzo wielu badaczy, dokument, który Jagiełło podpisał w Krewie w 1385 r., nie był formalnym aktem ustanowienia unii obu państw, lecz podsumowującym pierwszy etap rokowań polsko-litewskich, układem przedmażeńskim. Był to jeden z wielu aktów „przedwstępnych” związanych z układami między Polską a Litwą w latach 1385–1386, mający charakter porozumienia przedślubnego,

⁵⁰ J. Bardach, *Krewa i Lublin...* (1969), s. 589; por. H. Łowmiański, *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego*, Wilno 1935, s. 245–246.

⁵¹ Z inicjatywą chrystianizacji Litwy, pod warunkiem, że miałaby ona podlegać arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu, występował już latach 50. XIV w. Kazimierz Wielki; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 153 n.; M. Jučas, *op. cit.*, s. 84 n.

⁵² G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 224; R. Frost, *op. cit.*, s. 125 n. O znaczeniu, przebiegu chrztu, szczególnej roli Jagiełły, ale także Witolda w jego przeprowadzaniu oraz ocenie współczesnych ich wysiłków w chrystianizacji Litwy szerzej zob. M. Jučas, *op. cit.*, s. 110 n.; H. Łowmiański, *op. cit.*, s. 245–246; por. R. Frost, *op. cit.*, s. 63 n.

zapowiadający nawiązanie stosunku prawno-państwowego między Polską a Litwą, zarysowujący przyszłe stosunki wzajemne między dwoma krajami⁵³. Co do tego w zasadzie od dawna historycy są zgodni. W wystawionym przez Jagiełłę dokumencie akceptował on warunki małżeństwa z Jadwigą i koronacji na króla Polski. Jednakże jeden, ale jak się miało okazać, bardzo istotny termin w nim zawarty – *applicare* – spowodował, że jego interpretacja wywoływała i nadal wywołuje liczne polemiki dotyczące zasadniczej kwestii: czy użycie tego pojęcia należy traktować jak zobowiązanie Wielkiego Księcia do inkorporacji („włączenia”, „wcielenia”, „przyłączenia”) Litwy do Polski, czy też związek obu państw miał mieć całkiem inny charakter?⁵⁴ A jak ma się rzecz z aktem, czy raczej aktami, które dały początek unii kalmarskiej i czy zawarte w nich postanowienia również powodują tak zasadnicze spory i różnice w ich interpretacji? Spróbujemy udzielić odpowiedzi na to pytanie.

Unia trzech państw skandynawskich zawarta została w 1397 r. podczas zjazdu możnych w Kalmarze. Zanim jednak doszło do podpisania dokumentów unijnych, Małgorzata zmuszona była rozwiązać problem sukcesji tronu. Po śmierci swojego rodzonego syna Olafa królowa adoptowała wywodzącego się z pomorskiej dynastii Gryfitów księcia Bogusława, będącego synem jej siostrzenicy Marii i księcia Warcisława, a jednocześnie jej najbliższym męskim krewnym. Książę przyjął nowe imię – Eryk i jeszcze w 1389 r. został uznany za dziedzicznego króla Norwegii⁵⁵. Siedem lat później *landsting* w Viborgu obwołał go królem Danii, kilka miesięcy później zaś hołd złożyli mu szwedzcy panowie⁵⁶. Dopiero 17 czerwca 1397 r. na zjeździe w Kalmarze został on koronowany na króla trzech państw skandynawskich⁵⁷, co zostało potwierdzone aktem homagialnym (*kroningsbrevet*) datowanym na 13 lipca 1397 r.⁵⁸

⁵³ G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 195–196; M. Jučas, *op. cit.*, s. 97 n.; R. Frost, *op. cit.*, s. 94 n.

⁵⁴ Warto przy okazji zwrócić uwagę na istotną okoliczność, że pojęcie inkorporacji było w średniowieczu rozumiane zupełnie inaczej niż współcześnie. Przegląd różnych poglądów na temat interpretacji terminu *applicare* zob. J. Bardach, *Krewa i Lublin...* (1969), s. 590 n.; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 236–252; M. Jučas, *op. cit.*, s. 105–108; R. Frost, *op. cit.*, s. 94 n. O tym, że w tym fundamentalnym sporze nie powiedziano zapewne jeszcze ostatniego słowa i że dyskusja nad interpretacją tego pojęcia jest nadal otwarta, świadczyć może ukazanie się niedawno opracowania W. Uruszczaka, *op. cit.* (praca ta zawiera m.in. niektóre interpretacje tego terminu – s. 42–47).

⁵⁵ V. Etting, *Queen Margrete I...*, s. 81; *Danmarks historie...*, t. 4, s. 431–432; R. Frost, *op. cit.*, s. 99.

⁵⁶ Z.H. Nowak, *Współpraca polityczna...*, s. 15; *idem*, *Krewa i Kalmar...*, s. 64; W. Czapliński, K. Górski, *op. cit.*, s. 122.

⁵⁷ Słusznie zauważa V. Etting, że koronacja Eryka na króla trzech państw skandynawskich odbyła się z pogwałceniem postanowień traktatu z Lindholm, wedle którego były król Szwecji Albrecht Meklemburski miał zachować królewski tytuł do momentu zapłaty umówionego okupu bądź zwrócenia Sztokholmu Małgorzacie; zob. *eadem*, *Queen Margrete I...*, s. 99; *eadem*, *Margrete den første...*, s. 113.

⁵⁸ Z treści tego dokumentu wynika, że Eryk został wybrany królem trzech państw skandynawskich zgodnie z wolą ich mieszkańców. Ponadto można złożyć nowo obranemu władcy przysięgę wierności, a także obiecali mu, że będą wiernie zarządzać otrzymanymi od niego zamkami,

Dużo większe kontrowersje wśród historyków skandynawskich budził od przynajmniej półtora wieku, i nadal budzi, sam akt unijny (*unionsbrevet*), którego oryginał przechowywany jest w duńskim Archiwum Państwowym⁵⁹. Otóż w odróżnieniu od dokumentu koronacyjnego sporządzonego na pergaminie i opieczątowanego przez przedstawicieli wszystkich trzech państw skandynawskich, został on spisany na papierze oraz widymowany jedynie przez niewielką część możnych. *Unionsbrevet* wystawiony został bowiem przez 17 członków rad królestw, tj. 7 ze Szwecji, 6 z Danii i 4 z Norwegii (dla porównania akt homagialny pieczętowany był przez 67 radców), przy tym jedynie 10 z nich opieczątowało ten dokument przez bezpośrednie wyciśnięcie pieczęci, a nie – jak było to w zwyczaju przy aktach tej rangi – poprzez jej podwieszenie⁶⁰. Dodać należy również, że strona norweska nie przysłała do Kalmaru najważniejszych członków Rady – przewodniczył jej bowiem biskup Orkadów oraz pełniący funkcję kanclerza proboszcz kościoła Mariackiego w Oslo⁶¹.

W historiografii skandynawskiej spotkać można się z dwiema głównymi, skrajnie odmiennymi tezami dotyczącymi mocy prawnej aktu unijnego. Wedle pierwszej, za prekursora której uznaje się szwedzkiego historyka Gottfrida Carlssona, *unionsbrevet* należy uznać za pełnoprawny traktat unijny zawarty pomiędzy królestwami Północy, o czym świadczy choćby fakt opieczątowania go przez przedstawicieli królestw⁶². Odrębne zdanie w tym temacie wyrazili Lauritz Weibull i Erik Lönnroth, którzy przyjęli, że dokument unijny był jedynie projektem, o czym poza widocznymi cechami tymczasowości świadczy fakt, iż nie został on ratyfikowany ani podpisany przez królową Małgorzatę i króla Eryka. Zawierał on jedynie szkic programu unijnego, którego dopełnieniem miało być prawdopodobnie podpisanie aktu właściwego, do czego nigdy nie doszło⁶³. W ścisłym związku z tą koncepcją pozostaje pogląd, zgodnie z którym akt koronacyjny i akt unijny stanowiły w rzeczywistości dwa programy unii. Pierwszy ujmuje się jako *regimen regale*, czyli rządy osobiste i samowładcze króla, dziedzicznego władcy, którego zwolenniczką

fortyfikacjami oraz ziemiami, które otrzymali lub otrzymają od Eryka i Małgorzaty. Akt homagialny zawiera też uroczyste podziękowanie, które można w imieniu mieszkańców królestw złożyli królowej Małgorzacie za jej zasługi w administrowaniu państwami Północy; zob. *Den Danske Rigsgivning 1397–1513*, red. A. Andersen, København 1989, s. 19–22.

⁵⁹ *Ibidem*, nr 2; I. Andersson, *op. cit.*, s. 73–74.

⁶⁰ Z.H. Nowak, *Współpraca polityczna...*, s. 16–17; *idem*, *Krewa i Kalmar...*, s. 65; *idem*, *Kilka uwag w sprawie kandydatury...*, s. 236–237; W. Czaplinski, K. Górski, *op. cit.*, s. 122–123; Z. Ciesielski, *op. cit.*, s. 301; J. Małek, *op. cit.*, s. 224–225; V. Etting, *Queen Margrete I...*, s. 98; I. Andersson, *op. cit.*, s. 73–74; R. Frost, *op. cit.*, s. 104.

⁶¹ H. Barüske, *op. cit.*, s. 45; V. Etting, *Queen Margrete I...*, s. 96; J. Małek, *op. cit.*, s. 224.

⁶² Zob. m.in. G. Carlsson, *op. cit.*, s. 405 n.; por. B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii...*, s. 32.

⁶³ Zob. m.in. L. Weibull, *Unionsmötet i Kalmar...*, s. 185–222; *idem*, *1397 års...*, s. 115–142; E. Lönnroth, *Sverige...*, s. 10–62; *idem*, *Unionsdokumenten...*, s. 32–67.

miała być Małgorzata, drugi zaś – jako zasadę tronu elekcyjnego i rządów króla z Radą Królestwa (*regimen politicum*), wedle którego elekcja królewska ściśle wiązała się z przyjęciem *valghåndfæstning* (duński odpowiednik kapitulacji wyborczych), co miało być wyrazem programu możnych. Przerzucenie idei monarszej, która miała zwyciężyć w Kalmarze, tłumaczyło nieoficjalny charakter aktu unijnego, który prawdopodobnie nie uzyskał sankcji prawnej⁶⁴. Pogląd ten, sformułowany w 1934 r. przez wspomnianego już Erika Lönnrotha, spotkał się z szeroką aprobatą w historiografii skandynawskiej⁶⁵ i pomimo prób reinterpretacji nadal uznawany jest, w swoim głównym założeniu, za właściwy⁶⁶.

Spośród najszerzej dyskutowanych hipotez dotyczących aktów unijnych wymienić można trzy główne, które uwzględniając – co do zasady – tezę Lönnrotha, modyfikują ją w pewnym stopniu. Wedle pierwszej teorii, która powstała na podstawie analizy porównawczej dyplomów królewskich wystawianych przez Małgorzatę i Eryka oraz tzw. *Kalundborgvidisse*⁶⁷ – uwierzytelnionego świadectwa zawarcia aktu unijnego, sporządzonego przez kanclerza Królestwa Danii i biskupa Roskilde, Jensa Andersena Lodehata, w 1425 r., *unionsbrevet* mógł być czymś więcej niż tylko zwykłym projektem. Był więc być może pisemnym dowodem nieukończonych negocjacji pomiędzy przedstawicielami królestw unijnych z jednej a Małgorzatą i Erykiem z drugiej strony⁶⁸, bądź też tymczasową umową, która miała zostać następnie osobno zatwierdzona przez Radę każdego z królestw⁶⁹.

⁶⁴ E. Lönnroth, *Sverige...*, s. 10–62.

⁶⁵ Zob. H. Gustafsson, *A State that Failed?...*, s. 208; S. Imsen, *The Union of Calmar. Northern Great Power or Northern German Outpost?*, w: *Politics and Reformations: Communities, Polities, Nations, and Empires. Essays in Honor of Thomas A. Brady, Jr.*, red. Ch. Ocker i in., Leiden–Boston 2007, s. 477–478.

⁶⁶ Zob. m.in. H. Bjørkvik, *op. cit.*, s. 206–208; J.E. Olesen, *Inter-Scandinavian relations...*, s. 725–726; *idem*, *Erik af Pommern...*, s. 144–145, 164–165; M. Linton, *Margrete den 1...*, s. 130–132; *idem*, *Drottning Margareta...*, s. 247–250; *idem*, *Kalmarunionen...*, s. 11–12; V. Etting, *Fra fællesskab...*, s. 29–33; *eadem*, *Queen Margrete I...*, s. 98; E. Albrechtsen, *op. cit.*, s. 101–103; H. Barüske, *op. cit.*, s. 47; A.E. Christensen, *Kalmarunionen...*, s. 147 n., *idem*, *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*, København 1968, s. 234–235; K. Hørby, *Danmarks historie*, t. 2: *Tiden fra 1340–1523*, København 1980, s. 128–129; P. Enemark, *Fra Kalmarbrev...*, s. 18–21; *Danmarks historie...*, t. 4, s. 476–480. Zestawienie stanowisk polemicznych wobec tezy E. Lönnrotha odnaleźć można w niepublikowanej dotąd pracy doktorskiej, którą Frode Hervik obronił w 2012 r. na Uniwersytecie w Bergen, zob. F. Hervik, *Nordisk politikk og europeiske ideer. En analyse av nordiske forfatningsdokumenter 1282–1449*, Bergen 2012, s. 219–261, http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/6301/Dr.thesis_Frode%20Hervik.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 25.04.2020).

⁶⁷ *Den Danske Rigsglovgivning...*, nr 5; szerzej na temat *Kalundborgvidisse* zob. H. Bruun, *Kalundborgvidissen 1425 af Kalmarunionsbrevet*, „Historisk Tidsskrift” 11, 1962, nr 6, s. 521–573.

⁶⁸ A. Christensen, *Kalmarunionen...*, s. 158 n.; E. Albrechtsen, *op. cit.*, s. 103.

⁶⁹ M. Linton, *Drottning Margareta...*, s. 302–330; P. Enemark, *Motiver for nordisk aristokratisk unionspolitik. Overvejelser omkring kildegrundlag og tilgangsvinkler i unionsforskningen*, w: *Danmark i senmiddelalderen*, red. P. Ingeman, J.V. Jensen, Aarhus 1994, s. 167.

Wedle kolejnego poglądu wystawcy aktu unijnego mogli utworzyć konfederację możliwych pozostającą w opozycji do polityki *regimen regale* forsowanej przez Małgorzatę. Pogląd ten wydaje się jednak nieuzasadniony, gdyż osoby te należały do najbliższych współpracowników królowej⁷⁰. Wreszcie można spotkać się z tezą, że akt homagialny i unijny są przejawem nie tyle dwóch odrębnych koncepcji politycznych, tj. *regimen regale* i *regimen politicum*, ile idei dotyczącej personalnego bądź realnego charakteru unii⁷¹.

Dość odosobniony, lecz niezwykle interesujący wydaje się ponadto pogląd duńskiego historyka Markusa Hedemanna, wedle którego *unionsbrevet* i *kroningsbrevet* uzupełniały się nawzajem, przyznając przy tym królowi szereg prerogatyw umacniających jego władzę względem możnych, czego ci nie kwestionowali. Świadczyć miał o tym choćby fakt, że Eryk wyraził zgodę na wystawienie wspomnianego już *Kalundborgvidisse*, będącego przecież uwierzytelnionym wypisem aktu unijnego. Powodem pierwszych rozłamów wewnątrz unii miały być – zdaniem Hedemanna – porażki Eryka w wojnie szlezwickiej, a nie, jak wskazywano wcześniej, opozycyjne względem siebie wizje unii – królewska i możnowładcza⁷².

Sama natomiast treść tego dokumentu unijnego, co należy bardzo wyraźnie zaznaczyć, nie budzi w zasadzie wśród historyków skandynawskich dyskusji czy sporów naukowych. Natomiast, jak wyżej powiedziano, przedmiotem poważnych kontrowersji oraz niekiedy ostrych polemik była i nadal jest w literaturze odnoszącej się do genezy unii polsko-litewskiej interpretacja samego terminu *applicare*, użytego w akcie podpisanym przez Jagiełłę w Krewie. Podejmowane próby wyjaśnienia znaczenia tego określenia w odniesieniu do okresu, kiedy go użyto mają zasadnicze znaczenie dla rozumienia i właściwej oceny charakteru przyszłej unii obu państw: Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Duża różnica stanowisk zajmowanych przez poszczególnych badaczy, reprezentujących wiele pokoleń historyków, wynika m.in. z tego, że pojęcie inkorporacji było w średniowieczu rozumiane zupełnie inaczej niż współcześnie, a samego terminu *applicare* używano zarówno w prawie prywatnym, jak i publicznym, przy czym pod względem prawnym nie było ono prawdopodobnie zbyt ściśle określone.

Porównując ustrój polityczny i stanowy monarchii zawierających obie unie, trzeba wyraźnie stwierdzić, że problem tego rodzaju inkorporacji nie mógł mieć w tym okresie miejsca w Skandynawii. Wówczas bowiem poszczególne królestwa, Dania i Szwecja, państwa stanowe, w których występowała zasada elekcji tronu, a nawet dziedziczne Królestwo Norwegii, nie były traktowane przez panujących w nich władców jako *patrimonium*. Tymczasem Litwa była przed zawarciem unii na takim etapie rozwoju formy swego państwa, że niewątpliwie silną władzę

⁷⁰ A. Christensen, *Kalmarunionen...*, s. 158–163.

⁷¹ V. Etting, *Margrete den første...*, s. 121–122.

⁷² M. Hedemann, *op. cit.*, s. 38–72.

wielkksiążęcą charakteryzowały jeszcze cechy patrymonialne – pomieszanie pojęcia własności i władzy, stosunków prywatnoprawnych z publicznoprawnymi. Oznaczało to, że jego władca mógł jeszcze według swojego uznania zarówno dzielić państwo, jak i w inny sposób nim dysponować, traktując jego terytorium jako przypadającą mu po przodkach ojcowiznę (*patrimonium*). Szersze potraktowanie tego zagadnienia można zdaniem autorów postawić jako kolejny postulat badawczy.

Wracając jednak do samego aktu stanowiącego prawną podstawę unii kalmarskiej, trzeba przypomnieć, że *unionsbrevet* – zawierający według Ingvara Anderssona „projekt wspólnej konstytucji dotyczącej istotnych spraw ustroju politycznego trzech królestw” – składał się z dziewięciu artykułów⁷³. Tron skandynawski miał być elekcyjny, pierwszeństwo zaś, zgodnie z zasadą primogenitury męskiej, mieli synowie Eryka Pomorskiego. Gdyby król zmarł, pozostawiając po sobie jedynie córki, sukcesor miał być wybrany z grona królewskich wnuków. Wreszcie w przypadku bezdzietnej śmierci króla jego następcę wskazać miała szlachta i rady wszystkich trzech królestw⁷⁴. Poza osobą monarchy wspólna miała być także polityka zagraniczna, którą władca – co do zasady – sprawował osobiście. Wszelkie inne decyzje król podejmował przy udziale jednej z trzech rad królestwa⁷⁵. W przypadku zaatakowania jednego z państw unijnych pozostałe były zobowiązane do udzielenia pomocy zbrojnej. Co istotne, każde z trzech królestw zachowywało swoje własne prawa i obyczaje, a także instytucje ustrojowe⁷⁶. Za wyjątek od wymienionej zasady uznać należy zapis postanowienia szóstego *unionsbrevet*, zgodnie z którym osoba wyjęta spod prawa w jednym z państw unijnych traktowana była tak samo także w pozostałych królestwach, gdyby znalazła schronienie w ich granicach⁷⁷.

Unia kalmarska była więc w zasadzie unią personalną, podporządkowaną celom dynastycznym, zakładającą równorzędność wszystkich trzech państw związkowych, które zachowywały swoją osobowość prawną. Władca czuwał nad zachowaniem miru wewnętrznego, a także był strażnikiem i gwarantem – zawartego odpowiednimi postanowieniami aktu unijnego – pokoju wieczystego. Wspólny monarcha miał na przyszłość powstrzymać konflikty zbrojne między państwami skandynawskimi, tak przecież częste w latach minionych⁷⁸. Tu przyznać należy rację Januszowi Małłkowi, wedle którego o sukcesie zjazdu kalmarskiego zadecydowało m.in. powszechne pragnienie pokoju we wszystkich krajach skandynawskich⁷⁹.

⁷³ I. Andersson, *op. cit.*, s. 73.

⁷⁴ *Den Danske Rigsgivning...*, nr 2 [1].

⁷⁵ *Ibidem*, nr 2 [7].

⁷⁶ *Ibidem*, nr 2 [2, 3, 4].

⁷⁷ *Ibidem*, nr 2 [6].

⁷⁸ *Ibidem*, nr 2 [5].

⁷⁹ J. Małłek, *op. cit.*, s. 225; por. J.E. Olesen, *Erich von Pommern...*, s. 13.

Akt unijny kończy uroczysta klauzula potwierdzająca prawa Małgorzaty I do ziem, które ojciec królowej – Waldemar IV – i syn – Olaf – nadali jej w Danii, a także do zarządzania dobrami będącymi częścią jej posagu, które położone były w Szwecji i Danii. Te i wszelkie inne posiadłości znajdujące się na terenie państw unijnych, które przyznano Małgorzacie w zamian za jej zasługi, mogła ona zatrzymać do momentu swojej śmierci, po czym miały one powrócić do Korony, z wyjątkiem dóbr i majątkości, którymi miała ona prawo rozporządzić ostatnią wolą⁸⁰.

Szukając podobieństw i różnic między związkami państw Północy i Europy Środkowo-Wschodniej, warto zadać sobie pytanie: kto i kiedy wystąpił z ich inicjatywą? O ile sprawa tego aspektu genezy unii kalmarskiej wydaje się być oczywista, to jednak nawet uznając w tym przypadku wiodącą rolę królowej Małgorzaty, należałoby zdaniem autorów bez wątpienia zwrócić większą uwagę na rolę reprezentacji stanowych i rad trzech królestw, bez poparcia których trudno byłoby jej ten zamysł zrealizować. A może wręcz uwzględnić pod tym kątem również szerszy kontekst związany z ustrojem społecznym i politycznym państw skandynawskich. Ten sam problem w odniesieniu do unii polsko-litewskiej należy – na co zwrócił uwagę, m.in. wskazując na dużą różnorodność hipotez dotyczących tej kwestii, Grzegorz Błaszczyk – do tych węzłowych zagadnień, których dotychczas w istocie w sposób niebudzący wątpliwości nie rozwiązano, przynajmniej gdy w odniesieniu do czasu i „sprawcy” czy „sprawców” samej inicjatywy zawarcia unii⁸¹.

Pewne podobieństwa między oboma związkami da się dostrzec na płaszczyźnie rywalizacji o przywództwo w nich. Podczas gdy w unii polsko-litewskiej wiodącą rolę pełniła bez wątpienia Korona, tak w przypadku unii kalmarskiej od samego początku dominowała Dania, pod względem gospodarczym i demograficznym przewyższająca pozostałych partnerów⁸². Rolę centralnego ośrodka politycznego przejęła Kopenhaga, a rzeczywistą władzę aż do śmierci w 1412 r. sprawowała królowa Małgorzata. Dążyła ona do wprowadzenia tronu dziedzicznego i osłabienia możnych, co przejawiało się choćby brakiem przyjęcia kapitulacji wyborczych przez Eryka Pomorskiego czy nieobsadzaniem centralnych urzędów⁸³. Królowa była także zwolenniczką i pomysłodawczynią przeprowadzenia procesu rewindykacji dóbr królewskich z rąk prywatnych. Dodatkowo, by ugruntować pozycję swoją i Eryka w Norwegii i Szwecji, nadawała tamtejsze lenna zamkowe najbardziej zaufanym ludziom, przede wszystkim wywodzącym się z Pomorza Niemcom i Duńczykom⁸⁴.

⁸⁰ *Den Danske Rigsgivning...*, nr 2 [9].

⁸¹ G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych...*, t. 1, s. 198 n.; autor prezentuje wiele hipotez dotyczących samej inicjatywy zawarcia unii, m.in.: O. Haleckiego, H. Łowmiańskiego, L. Kolankowskiego, H. Paszkiewicz, J. Bardacha, J. Ochmańskiego i H. Wisnera.

⁸² P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 21; Z. Ciesielski, *op. cit.*, s. 301; W. Froese, *op. cit.*, s. 125.

⁸³ M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 32–33.

⁸⁴ P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 23–24.

Działania te przysporzyły królowej wielu wrogów, jednak ze względu na swój autorytet oraz talenty polityczne aż do śmierci udało się jej uniknąć poważniejszych buntów. Do pierwszego poważniejszego wystąpienia przeciw samowładnym rządóm królewskim w Szwecji doszło dopiero w okresie samodzielnego panowania Eryka Pomorskiego, w latach 1434–1436. Powstanie wzniecone przez szwedzkich górników pod przywództwem Engelbrekta Engelbrektssona, zapoczątkowane w Dalarna, które następnie rozprzestrzeniło się na całe Królestwo Szwecji, skierowane było początkowo przeciwko uciskowi podatkowemu oraz kryzysowi gospodarczemu spowodowanemu wojną Eryka z Hanżą, by z czasem przekształcić się w otwarty bunt przeciwko marginalizowaniu Szwecji w związku unijnym oraz obsadzaniu miejscowych stanowisk napływowymi urzędnikami⁸⁵. Złamanie fundamentalnej dla istnienia unii zasady równości państw unijnych było jedną z głównych przyczyn jej wczesnego upadku.

Polityka Eryka Pomorskiego doprowadziła do jego detronizacji, kolejno w Szwecji, Danii i Norwegii. Warto zatem, jak się wydaje – traktując to jako kolejny postulat badań komparatystycznych – porównać okres jego panowania i stosunek do samej idei unii, której założenia i cele zawdzięczają Skandynawowie przede wszystkim królowej Małgorzacie, oraz ich realizację przez Eryka z polityką i umacnianiem swojej pozycji przez Jagiełłę przez cały okres jego rządów oraz osiągniętymi przez niego rezultatami.

Jesienią 1440 r. Duńczycy wybrali na nowego króla siostrzeńca Eryka – księcia Palatynatu, wywodzącego się z dynastii Wittelsbachów – Krzysztofa Bawarskiego, a wiosną 1441 r. Rada szwedzka zaaprobowała duńską elekcję⁸⁶. W 1442 r. Krzysztof Bawarski został królem Norwegii. Unia trzech krajów północnych została utrzymana⁸⁷. Tym samym na tronie skandynawskim zasiadł władca wywodzący się z kręgu kultury niemieckiej⁸⁸.

Zanim to jednak nastąpiło, w 1436 r. Eryk Pomorski przystąpił do rokowań ze zbuntowanymi stanami szwedzkimi. Rolę rozjemczą pełniły rady królestw duńska i norweska, a także przedstawiciele Hanzy. Zawarty w tym samym roku w Kalmarze akt odnawiający unię oparto na zasadzie rządów rad poszczególnych państw związkowych oraz odrębności praw i zwyczajów każdego z królestw, co w praktyce oznaczało realizację programu *regimen politicum*⁸⁹. Kiedy po raz

⁸⁵ J.E. Olesen, *Pommersche Aspekte...*, s. 73–74; H. Gustafsson, *A State that Failed?...*, s. 209; P. Enemark, *Fra Kalmarbrev...*, s. 30; M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 12–13, 16, 35; W. Czapliński, K. Górski, *op. cit.*, s. 134–137; P. Żurawski vel Grajewski, *op. cit.*, s. 24; I. Andersson, *op. cit.*, s. 82–83; A. Kersten, *op. cit.*, s. 110–112; J. Małłek, *op. cit.*, s. 232–233.

⁸⁶ W. Czapliński, K. Górski, *op. cit.* s. 139, 144; I. Andersson, *op. cit.*, s. 84–85; A. Kersten, *op. cit.*, s. 115; J. Małłek, *op. cit.*, s. 238–245.

⁸⁷ K. Krüger, *Die Unionsakten der Jahre 1397, 1436 und 1438*, w: *“huru thet war tallet j kalmar”...*, s. 159–167; J. Małłek, *op. cit.*, s. 238–239; A.E. Christensen, *Christoffer af Bayern...*, s. 269–312.

⁸⁸ M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 13.

⁸⁹ P. Enemark, *Fra Kalmarbrev...*, s. 32.

kolejny udało się osiągnąć kompromis między Szwedami a Erykiem, władca ten nie rezygnując z odzyskania swej dawnej pozycji w Szwecji, doprowadził do tego, że Rada szwedzka dokonała w porozumieniu z duńską Radą, pod nieobecność króla, wyboru Karola Knutssona na regenta w Szwecji. Ponadto obie rady zgodnie potwierdziły utrzymanie unii, odkładając na przyszłość ewentualny wybór wspólnego monarchy (1438 r.)⁹⁰.

Rozważania te skłaniają do sformułowania kolejnych postulatów badawczych: szukania podobieństw bądź różnic w przebiegu panowania i skutkach polityki zmierzającej do integracji zjednoczonych królestw Małgorzaty i Eryka Pomorskiego oraz Władysława Jagiełły i jego następców, a także kontynuacji badań zagadnienia wzajemnych stosunków państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej po 1425 r. Nadal istotne wydaje się udzielenie odpowiedzi na zasadnicze pytanie: dlaczego obie unie nie wykorzystały swego wielkiego potencjału politycznego i militarnego dla wspólnego działania – na co próbował zwrócić uwagę wspomniany już Zenon Hubert Nowak w kontekście wzajemnych stosunków w latach 1411–1425 – w kolejnym stuleciu?

Unia kalmarska przetrwała do 1523 r. W przeciwieństwie do unii polsko-litewskiej, która funkcjonowała od końca XIV w. do rozbiorów Rzeczypospolitej i z unii personalnej przekształciła się w realną, w przypadku związku państw skandynawskich z upływem czasu więzy łączące trzy królestwa uległy wyraźnemu rozluźnieniu. Politycznie i gospodarczo najsłabsza Norwegia nie odgrywała w unii ważniejszej roli, a walka o jej trwanie i charakter toczyła się między Danią i Szwecją. Po śmierci w 1448 r. następcy Eryka Pomorskiego, Krzysztofa Bawarskiego, Szwedzi obrali nowym królem Karola Knutssona wywodzącego się z rodu Bonde, przeciwnika unii z Danią⁹¹, w Kopenhadze zaś doszło do elekcji Chrystiana I Oldenburga, który w 1450 r. uzyskał także tron norweski – wydarzenia te poczytywać można za faktyczny kres unii.

Taki rozwój sytuacji doprowadził do ukształtowania się w Szwecji stronnictwa opowiadającego się za ostatecznym zerwaniem unii z Danią, którego przedstawiciele wywodzili się przede wszystkim z bogatego chłopstwa i drobnej szlachty. Jedynie część szwedzkich elit wciąż opowiadała się za układem zawartym w Kalmarze⁹². Lata 1448–1450 stanowią więc dla dziejów unii kalmarskiej ważną cezurę, i to nie tylko z powodu faktycznego rozłam w unii i wybrania przez Danię i Szwecję własnych monarchów. W sierpniu 1450 r. doszło bowiem do podpisania dwóch traktatów unijnych: w Bergen i Halmstad. Pierwszy, którego sygnatariuszami były Dania i Norwegia, sankcjonował trwającą od 1380 r. unię personalną, drugi regulował zaś funkcjonowanie unii kalmarskiej w obliczu elekcji na tron duńsko-norweski i szwedzki

⁹⁰ K. Krüger, *op. cit.*, s. 167–170; P. Enemark, *Fra Kalmarbrev...*, s. 33–34; I. Andersson, *op. cit.*, s. 82–83; K. Kersten, *op. cit.*, s. 114–115; W. Czaplinski, K. Górski, *op. cit.* s. 138; J. Małłek, *op. cit.* s. 237.

⁹¹ J. Małłek, *op. cit.*, s. 249.

⁹² M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 13.

dwóch odrębnych monarchów. W pierwszym przypadku ustrojowe zbliżenie obu państw prowadziło z jednej strony do głębszej integracji duńsko-norweskiej, z drugiej – powodowało rozluźnienie więzi ze Szwecją⁹³. Jeśli zaś idzie o akt odnowienia unii, jego postanowienia prowadziły bardziej do jej dalszego rozłamu niż – jak mogłoby się wydawać – rzeczywistej restytucji. Dokument zakładał bowiem, że po śmierci jednego z panujących monarchów, tj. bądź króla szwedzkiego Karola Knutssona, bądź władcy Norwegii i Danii Chrystiana I, wakujący tron, pod warunkiem, że zgodę wyrazi właściwa rada królestwa, przypadnie władcy, który pozostał przy życiu. Tym samym miało dojść do odnowienia unii. Jeśli jednak rada nie zaakceptowałaby osoby monarchy, wówczas powinna ona spośród swojego grona wybrać regenta lub radę regencyjną, która zarządzałaby państwem aż do śmierci drugiego z królów. Wówczas to, jak przewidywał akt, miano zwołać zebranie reprezentantów królestw Szwecji i Danii, by wybrali oni spośród potomków zmarłych monarchów wspólnego władcę⁹⁴. Ponadto Rada szwedzka wyraziła zgodę na rezygnację przez Karola Knutssona z jego pretensji do Norwegii na rzecz Chrystiana I⁹⁵. Jak słusznie zauważył Ingvar Andersson, możliwość realizacji zawartego kompromisu zależała w głównej mierze od woli panujących, którzy – jak się okazało – nie byli zainteresowani umacnianiem pokoju. W rezultacie ugoda w Halmstad nie doprowadziła do restytucji unii, lecz wywołała trwający następne dziesięciolecia spór⁹⁶.

Jak już wspomniano, w Szwecji doszło do wykształcenia się dwóch wrogich sobie stronnictw arystokratycznych, z których jedno opowiadało się za pozostaniem w unii, drugie zaś za jej zerwaniem. Uzyskanie przewagi przez jedną grupę powodowało bądź rozłam w unii, bądź też jej restytucję⁹⁷. Wspomniany Karol Knutsson Bonde obejmował władzę w Szwecji trzykrotnie: po raz pierwszy rządził w latach 1448–1457, po raz drugi – 1464–1465, ostatni zaś okres jego panowania przypada na lata 1467–1470. Konflikt pomiędzy Danią a Szwecją przyjął więc nie tyle postać rywalizacji o przewodnictwo w unii, ile regularnego sporu o jej dalszy byt, którego podstaw upatrywać należy z jednej strony w roszczeniach Oldenburgów do korony szwedzkiej, z drugiej zaś w głębokiej niechęci znacznej części społeczeństwa szwedzkiego do rządów duńskich. Wyrazem szwedzkiego separatyzmu było obwołanie regentem⁹⁸ bratanek zmarłego w 1470 r. króla Karola Knutssona Bonde – Stena Sture Starszego.

⁹³ H. Bąk, *Legalność tzw. paragrafu norweskiego z 1536 roku w świetle postanowień norwesko-duńskiego traktatu unijnego z 1450 roku*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 17, 2015, s. 22–26.

⁹⁴ P. Enemark, *Der Weg König Christians I. zum schwedischen Thron*, w: „*huru thet war tallet j kalmar*”..., s. 275–280; *idem*, *Fra Kalmarbrev...*, s. 51; M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 42–45.

⁹⁵ P. Enemark, *Christian I...*, s. 444.

⁹⁶ I. Andersson, *op. cit.*, s. 86–87; por. J. Mańtek, *op. cit.*, s. 247.

⁹⁷ M. Linton, *Kalmarunionen...*, s. 13.

⁹⁸ Szwedzki termin *riksföreståndare* oznacza dosłownie zarządcę, naczelnika królestwa. W literaturze polskiej tłumaczy się go jednak powszechnie jako regenta; zob. A. Kersten, *op. cit.*, s. 122; I. Andersson, *op. cit.*, s. 90.

Wydarzenie to rozpoczęło trwający z przerwami blisko 50 lat okres regencji Sturów oraz rządów szwedzkiej Rady Królestwa⁹⁹. Dopóki jednak wśród szwedzkiej arystokracji znajdowali się zwolennicy unii, sprawa jej przyszłości pozostawała nierozstrzygnięta¹⁰⁰. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero w listopadzie 1520 r., kiedy na rozkaz duńsko-norweskiego monarchy Chrystiana II, świeżo koronowanego króla Szwecji, doszło w Sztokholmie do egzekucji dotychczasowych oponentów władcy, możnych wywodzących się m.in. z rodu Wazów, w tym ojca przyszłego króla Gustawa Wazy – Eryka Johanssona Wazy. Na skutek tego wydarzenia w kraju wybuchło ogólnokrajowe powstanie, w wyniku którego Chrystian został zdetronizowany, a w 1523 r. szwedzka Rada Królestwa wybrała na króla Gustawa Wazę, co uważa się za kres unii kalmarskiej.

Wśród przyczyn jej upadku wymienić należy kilka czynników. Podobnie jak w przypadku unii polsko-litewskiej, związek państw skandynawskich także budowany był z myślą o odparciu niemieckiej ekspansji na Europę Północną. Po klęskach militarnych zadanych Zakonowi czynnikiem nadal integrującym Koronę i Wielkie Księstwo było m.in. rosnące zagrożenie zewnętrzne ze strony Moskwy, chcącej uzyskać ziemie ruskie. W przypadku Skandynawii po upadku Hanzy i sprowadzeniu konfliktu duńsko-holsztyńskiego do miana wewnętrznego problemu Królestwa Danii zabrakło wspólnych interesów jednoczących Skandynawię, a wojny religijne, które ogarnęły Rzeszę na skutek reformacji, usunęły, przynajmniej chwilowo, groźbę niemieckiej dominacji nad państwami Północy.

Podsumowując rozważania dotyczące unii kalmarskiej, należy ponadto wyraźnie zaznaczyć, nawiązując do wcześniej opisanych faktów, że wstąpienie na tron władcy z dynastii Wittelsbachów, a następnie panowanie Oldenburgów stanowiło odstępstwo od idei powierzania władzy dynastiom rodzimym, będąc jednocześnie wyrazem hegemonii duńskiej Rady Królestwa, od której wyszedł pomysł elekcji Chrystiana I. Obcy monarchowie wywodzący się z kręgu kultury niemieckiej, wstąpiwszy na tron duński, lekceważyli prawa i zwyczaje pozostałych dwóch

⁹⁹ Sten Sture Starszy sprawował regencję w kraju w latach 1470–1497 i 1501–1503, Svante Nilsson Sture w latach 1504–1512, Sten Sture Młodszy zaś w latach 1512–1520. W latach 1497–1501 w wyniku objęcia tronu szwedzkiego przez króla Hansa doszło do krótkotrwałej restytucji unii, przez rok zaś (1512) regentem był Eryk Trolle. Jeśli chodzi o Svante Nilssona to związany był on z rodem Sturów poprzez swoją matkę, sam zaś należał po ojcu do rodu Natt och Dag. Jeśli chodzi o Stena Sture Młodszego – syna Svante Nilssona, zaczął on używać nazwiska Sture, aby odwołać się do swojego słynnego poprzednika, podczas gdy w rzeczywistości był jego dalekim krewnym. Pisząc o wspomnianym okresie, powinno się zatem mówić bardziej o frakcji politycznej Sturów niż o regencji rodu Sturów; zob. H. Gustafsson, *A State that Failed?...*, s. 208–209.

¹⁰⁰ Próba odnowienia unii podjęta w 1483 r. podczas spotkania przedstawicieli rad królestw Szwecji i Danii w Halmstad nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Zmodernizowany traktat unijny w rzeczywistości nigdy nie wszedł w życie. Jego główne założenia ukazują jednak tendencję do rozluźniania więzów unijnych – kraje unijne miały być bowiem wolnymi i równorzędnymi partnerami w sprawach politycznych i gospodarczych, przy jednoczesnym poszerzeniu zakresu władzy rad poszczególnych królestw; zob. B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii...*, s. 38.

królestw, m.in. przyznając miejscowe lenna i urzędy Duńczykom i Niemcom, nakładając wysokie podatki czy też zrzekając się praw do części Królestwa (oddanie Szetlandów i Orkadów Szkocji przez Chrystiana I)¹⁰¹. Następstwem łamania przez unijnych królów miejscowych praw i obyczajów, obsadzania urzędów cudzoziemcami oraz ucisku gospodarczego były szwedzkie powstania skierowane przeciwko unii, które z czasem przekształciły się w stały opór. Doprowadziło to najpierw do obwołania królem Karola Knutssona Bonde, a następnie do rządów regencyjnych Sturów. Kres unii położyły wydarzenia zwane krwawą łaźnią sztokholmską, w wyniku których szwedzka Rada Królestwa zdetronizowała Chrystiana II i wybrała na króla pierwszego władcę z rodu Wazów – Gustawa I.

Unia kalmarska rozpadła się więc ostatecznie na początku lat 20. XVI w. Całkowicie natomiast odmienne były losy unii polsko-litewskiej, której początki wiążą się z aktem wydanym w Krewie w 1385 r. Nie trzeba odwoływać się do bardzo bogatej literatury, by stwierdzić, że związek obu państw, ulegając różnym zmianom, zależnym zarówno od przyczyn wewnętrznych każdego z nich, jak i motywów zewnętrznych, przetrwał do czasu rozbiorów¹⁰². Nie tylko przetrwał, ale stopniowo zmieniał się jego charakter faktyczny i prawny. O ile początkowo Koronę i Litwę, państwa w zasadzie samodzielne, łączyła osoba wspólnego monarchy, o tyle z czasem unia między nimi z personalnej została przekształcona w realną. Wzrost zagrożenia ziem Wielkiego Księstwa ze strony Moskwy, Turcji i Chanatu Krymskiego oraz konieczność wspólnej obrony Inflant przed agresją Szwecji i Rosji w drugiej połowie XVI w., wreszcie groźba bezpotomnej śmierci Zygmunta Augusta doprowadziły do zmiany charakteru wzajemnych stosunków i ich zacieśnienia. Realna unia – zawarta w Lublinie (1569 r.), poprzedzona włączeniem do Korony Podlasia, Wołynia, Braclawszczyzny i Kijowszczyzny – doprowadziła do sfederowania obu równych sobie państw na powszechnie znanych zasadach, tj. ze wspólną nie tylko osobą panującego, ale także sejmem, polityką zagraniczną i – przynajmniej na poziomie deklaracji – stopą menniczą.

Wreszcie przedmiotem badań porównawczych mogą być również losy obu związków unijnych po ich formalnym ustaniu i ich wpływ na dalszy rozwój dziejowy zarówno Polski i Litwy, jak i poszczególnych państw północnych. Jeśli chodzi o unię polsko-litewską, to niewątpliwie zwieńczeniem długiego procesu przechodzenia od unii personalnej do realnej była istotna zmiana, jaka nastąpiła

¹⁰¹ Politykę obsadzania zamków w Szwecji i Norwegii duńskimi i niemieckimi panami zapoczątkowała już Małgorzata, kontynuował ją zaś Eryk Pomorski; zob. P. Enemark, *Fra Kalmarbrev...*, s. 25–26, 29–30; S. Imsen, J. Sandnes, *op. cit.*, s. 337–338; J. Małek, *op. cit.*, s. 230–232; B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii...*, s. 34.

¹⁰² Oczywiście nie należy zapominać o dwóch krótkich okresach jej zerwania – w latach 1440–1447 i po śmierci Kazimierza Jagiellończyka (1492 r.). Ponieważ unia kalmarska w okresie swojego trwania była również przerywana, można rozważać porównywanie ich w tym aspekcie, zwłaszcza wskazując na przyczyny i następstwa tych przerw; zob. M. Jučas, *op. cit.*, s. 164–173.

w kwestii unifikacji dualistycznej Rzeczypospolitej, która dokonała się w czasach stanisławowskich, zwłaszcza przez uchwalenie Konstytucji 3 maja w 1791 r.¹⁰³ Pomimo braku odrębnego artykułu stanowiącego o zniesieniu lub zmianie charakteru unii, w istocie na jej mocy oraz stanowiącego jej uzupełnienie aktu Zaręczenia wzajemnego Obojga Narodów, przyjętego przez sejm 20 października 1791 r., nastąpiło zacieśnienie związku obu państw, z jednoczesnym utrzymaniem jego federacyjnego charakteru, na co wskazywało m.in. zachowanie przez Litwę odrębności jej urzędów centralnych, prawa sądowego i częściowo sądownictwa¹⁰⁴. Straż Praw, czyli swego rodzaju rada ministrów, składała się z pięciu ministrów. Natomiast do komisji wielkich – co do zasady – mieli wchodzić po połowie reprezentanci Korony i Litwy. Co trzecia sesja zwyczajna sejmu ze względu na Litwę miała odbywać się w Grodnie. Tradycja związku obu państw przetrwała także m.in. w polskiej historiografii XIX i początku XX w., a następnie w polskiej myśli politycznej po okresie zaborów (m.in. koncepcja federalistyczna Józefa Piłsudskiego) czy w próbach porozumienia rządu londyńskiego z emigracyjnym, antyradzieckim rządem litewskim w latach II wojny światowej.

Związek trzech państw skandynawskich zapoczątkowany na zjeździe w Kalmarze w 1397 r. trwał z przerwami 126 lat, jednak dziedzictwo, jakie po sobie pozostawił przetrwało dużo dłużej. Idea unii państw skandynawskich nie wygasła bowiem wraz z koronacją Gustawa I Wazy na króla Szwecji. Jak już wspomniano, w 1450 r. doszło do prawnego usankcjonowania zapoczątkowanej w 1380 r. unii personalnej pomiędzy Danią i Norwegią. W 1537 r. król unijny Chrystian III dokonał prawnej inkorporacji Norwegii, zrównując jej status do pozycji pozostałych prowincji duńskich¹⁰⁵. Faktycznie jednak Królestwo Norwegii aż do rozwiązania unii z Danią w 1814 r. zachowało pewną odrębność, która wyrażała się choćby w podtrzymaniu tradycji dziedziczości tronu norweskiego czy też odmiennej dla Norwegii królewskiej ceremonii homagialnej. Ostatnia unia personalna pomiędzy państwami skandynawskimi – unia szwedzko-norweska (1814–1905) – położyła kres związkom personalnym krajów północnej Europy¹⁰⁶.

¹⁰³ O ile już w roku wyboru Stanisława Augusta Poniatowskiego na króla powołano zgodnie z duchem unii lubelskiej rządowe komisje skarbowe i wojskowe odrębnie dla Korony i Litwy, to jeszcze w pierwszym okresie panowania tego monarchy doszło do istotnego zacieśnienia związku Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego w zakresie struktury nowych organów centralnych. Było ono konsekwencją utworzenia wspólnych dla Korony i Litwy nowych urzędów: Komisji Edukacji Narodowej (1773) i zniesionej przez Sejm Czteroletni Rady Nieustającej (1775); więcej na temat zmian ustrojowych w Rzeczypospolitej w okresie 1569–1791 zob. A. Zakrzewski, *op. cit.*

¹⁰⁴ Warto przypomnieć, że III Statut Litewski z 1588 r. w znacznej części obowiązywał na ziemiach zaboru rosyjskiego, potwierdzany ukazami cesarskimi (1796 i 1801) oraz dekretemi senatu (1819 i 1822) aż do 1840 r.

¹⁰⁵ H. Bąk, *op. cit.*, s. 33–38.

¹⁰⁶ Ciekawe uwagi Georga Jellinka na temat tej unii znaleźć można w cytowanej pracy R. Frosta; *idem, op. cit.*, s. 89.

Niemniej jednak żywa pozostaje idea jedności, będąca niejako przedłużeniem myśli i koncepcji zrodzonej w Kalmarze pod koniec XIV w. Parlamenty i rządy państw nordyckich współpracują bowiem od blisko 70 lat na forum konsultacyjnym, założonej w 1952 r. organizacji subregionalnej – Rady Nordyckiej – do której oprócz Szwecji, Danii i Norwegii przystąpiły również Islandia i Finlandia¹⁰⁷. Współpraca ta dotyczy wielu dziedzin, w tym polityki wewnętrznej i zagranicznej oraz obronności tych państw, a także ich terytoriów autonomicznych. Jej głównym celem jest popieranie rozwoju i koordynacji działań państw członkowskich m.in. w dziedzinie prawa, kultury, oświaty, polityki społecznej, gospodarki, komunikacji i transportu, ochrony środowiska. Rada Nordycka podejmuje uchwały mające charakter zaleceń dla rządów wchodzących w jej skład państw. Państwa-sygnatariusze znieśli wewnątrz organizacji wszelkie ograniczenia paszportowe, a także utworzyły wspólny rynek pracy. Pomimo doradczego charakteru tej organizacji międzyparlamentarnej ma ona duże osiągnięcia w rozwiązywaniu praktycznych problemów współpracy krajów nordyckich. Intensyfikacji ich współpracy na szczeblu rządowym służyło ponadto powołanie w 1971 r. Nordyckiej Rady Ministrów oraz Komitetu Prawnego, którego zadaniem było przygotowywanie projektów unifikacji prawa państw nordyckich¹⁰⁸.

Konkludując, podtrzymujemy pogląd, że nadal konieczne są szerokie badania komparatystyczne obu związków państwowych, odnoszące się zwłaszcza do: genezy, przyczyn politycznych, gospodarczych i społecznych ich powstania, skutków, późniejszych głównych linii rozwoju oraz przeobrażeń charakteru, zarówno faktycznego, jak i prawnego, oraz zasad funkcjonowania. Warto porównać także w szerszym niż dotychczas zakresie czas ich trwania (szczególnie fenomen długo-trwałości unii polsko-litewskiej w jej kolejnych stadiach) oraz wpływ obydwu unii na dalsze dzieje państw, które je zawarły. Szczególnie uzasadnionym postulatem badawczym, nawiązującym do dotychczas podejmowanych prób, jest porównanie kolejnych etapów, transformacji i skutków, zarówno bezpośrednich, jak i długotrwałych, obu związków państwowych. Zwłaszcza zaś, co podnosił Zenon Hubert Nowak, „prześledzenie problemu: w jakim stopniu obie unie państwowe wykorzystwały te nowe możliwości dla realizacji wspólnych celów politycznych w północnej i wschodniej Europie”¹⁰⁹.

Przyjęcie tak szerokiego zakresu badań, a następnie próba dokonania syntezy, obejmującej całość tych zagadnień i wiele innych kwestii szczegółowych, wymaga – z uwagi na szeroki krąg poruszanych problemów, nie mówiąc już o wspomnianej

¹⁰⁷ W późniejszym okresie dołączyły do niej Grenlandia (1984), Wyspy Alandzkie, należące do Finlandii, i Wyspy Owczce, należące do Danii (1970).

¹⁰⁸ Nordycka Rada Ministrów, z siedzibą w Kopenhadze, utworzona została na podstawie uchwał parlamentów państw założycielskich; więcej na temat integracji Skandynawii w XX w. zob. B. Piotrowski, *Integracja Skandynawii...*

¹⁰⁹ Z.H. Nowak, *Krewa i Kalmar...*, s. 68, 74 (przyp. 47).

wcześniej, a ciągle istotnej barierze językowej w kontekście unii kalmarskiej – podjęcia zbiorowego wysiłku. Optymalnym, jak się wydaje, rozwiązaniem byłoby podjęcie dla realizacji tego zamysłu międzynarodowej współpracy, znawców problematyki stosunków tak polsko-litewskich, jak i szwedzko-duńsko-norweskich, a zwłaszcza – w zakresie genezy obu związków państwowych – także dziejów Zakonu Krzyżackiego i Hanzy.

Streszczenie

Głównym celem autorów jest zwrócenie uwagi na potrzebę kontynuacji badań porównawczych unii polsko-litewskich z unią kalmarską. Tekst zawiera przede wszystkim uwagi na temat przyczyn powstania i początków tworzenia tych związków państwowych. Przedmiotem porównania są m.in. czas i przyczyny ich powstania oraz okoliczności ich zawarcia, a także etapy rozwoju społecznego, politycznego, prawnego i instytucjonalnego państw je tworzących. Artykuł dotyczy również potraktowanych skrótowo dalszych dziejów i późniejszych przeobrażeń charakteru tych związków: zarówno faktycznego, jak i prawnego, a także zasad funkcjonowania i skutków. Kwestie te zaprezentowane zostały przede wszystkim w ujęciu komparatystycznym, z uwzględnieniem wzajemnych różnic i podobieństw obu unii. Poruszono zarówno problemy natury politycznej, jak też społecznej i gospodarczej. Uwzględniona została także polityka dynastyczna w przypadku zjednoczonych państw oraz podobieństwo między uniami na poziomie problemów związanych z sukcesją tronu. Przedmiotem syntetycznego porównania są również losy obu związków unijnych po ich formalnym ustaniu oraz ich wpływ na dalszy rozwój dziejowy zarówno Polski i Litwy, jak i poszczególnych państw północnych.

Ciągle bardzo istotne wydaje się udzielenie odpowiedzi na istotne pytanie: dlaczego obie unie nie wykorzystały swego wielkiego potencjału politycznego i militarne dla wspólnego działania, a nowych możliwości dla realizacji wspólnych celów politycznych w północnej i wschodniej Europie? Warto porównać także ich trwałość i wpływ na dalsze dzieje państw, które je zawarły. Szczególnie uzasadnionym postulatem badawczym, nawiązującym do dotychczas podejmowanych prób, jest porównanie kolejnych etapów, transformacji i skutków, zarówno bezpośrednich, jak i długotrwałych, obu związków państwowych.

Przyjęcie tak szerokiego zakresu badań porównawczych, a następnie ewentualna próba dokonania szerszej syntezy wymaga zdaniem autorów podjęcia zbiorowego wysiłku wielu badaczy, zwłaszcza na poziomie międzynarodowej współpracy, znawców problematyki stosunków tak polsko-litewskich, jak i szwedzko-duńsko-norweskich oraz dziejów Zakonu Krzyżackiego i Hanzy.

The Kalmar Union and the Polish-Lithuanian Unions – Some Remarks on Their Beginnings and the Need for Continued Comparative Research on the Both State Unions

Summary

The primary purpose of the authors is to draw attention to the need for continued comparative research into the Polish-Lithuanian unions and the Kalmar Union. The study presents mainly thoughts on the origins of the both unions and the early stages of the formation of those state

entities. A comparative analysis has been carried out for, among others, the time of their creation together with their causes and circumstances put in the context of the stages of social, legal-political, and institutional development of the member states. The article also outlines the later history and transformations of these unions: both their factual and legal character, as well as the regulations of their functioning and consequences. These questions are presented mainly in a comparative way, with consideration for differences and similarities between the two unions. The authors bring out the problems of political, social, and economic nature, together with the dynastic policy of the united states; next, they describe similarities between the regulations of the unions regarding the order of succession to the throne. The subject of a synthetic comparison is also the later history of the two unions after they formally ended and their impact on the historical development of both Poland and Lithuania and the northern states.

Still, one of the most important issues seems to be the answer to the question why both of the unions wasted their considerable political and military potential for joint action and new opportunities to achieve common political aims in northern and eastern Europe? It would be worthwhile to compare their durability and influence on the future of their member states. One of the leading research postulates based on the attempts made so far is to compare subsequent stages, transformations and results, both direct and long-lasting, of the analysed unions of the states.

The adoption of such a broad research perspective which is only outlined here, and then an attempt at a more comprehensive synthesis requires in the authors opinion collective efforts of many scholars, and especially international cooperation of historians specialising in Polish-Lithuanian and Swedish-Danish-Norwegian relations as well as the history of the Teutonic Order and the Hanseatic League.

Bibliografia

- Albrechtsen E., *Danmark – Norge 1380–1814*, t. 1: *Fælleskabet bliver til (1380–1536)*, Oslo 1997.
- Andersson I., *Dzieje Szwecji*, tłum., wstęp i oprac. S. Piekarczyk, Warszawa 1967.
- Bagge S., Mykland K., *Norge i dansketiden*, Oslo 1987.
- Bardach J., *Krewa i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 76, 1969, nr 3, s. 583–619.
- Bardach J., *Krewa i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej*, w: *idem, Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego: XIV–XVII w.*, Warszawa 1970, s. 11–67.
- Barüske H., *Erich von Pommern. Ein Lebensbild*, Rostock 1997.
- Bąk H., *Legalność tzw. paragrafu norweskiego z 1536 roku w świetle postanowień norwesko-duńskiego traktatu unijnego z 1450 roku*, „Studia Iuridica Toruniensia” 17, 2015, s. 17–41.
- Bereza-Jarociński A., *Zarys dziejów Norwegii*, Warszawa 1991.
- Biskup M., *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308–1521*, Gdańsk 1993.
- Bjørkvik H., *Aschehougs Norges historie*, t. 4: *Folketap og sammenbrudd 1350–1520*, Oslo 2005.
- Blom G.A., *Norge i union på 1300-tallet. Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1319–1380*, t. 1: *Kongefellesskapet med Sverige 1319–1350*, Trondheim 1992.
- Błaszczyc G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań 1998.
- Błaszczyc G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2, cz. 1, Poznań 2007.
- Bøgh A., *On the Causes of the Kalmar Union*, w: *“huru thet war tallet j kalmar”. Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397–1997)*, red. D. Kattinger, D. Putensen, H. Wernicke, Hamburg 1997 (Greifswalder Historische Studien, t. 2), s. 9–30.
- Brolin P.E., *Kalmarunionen*, Lund 1969.

- Carlsson G., *Kalmarunionen. Till frågan om rättsgiltigheten av 1397 års unionsavtal*, „Historisk Tidskrift (Sverige)” 1930, s. 405-481.
- Christensen A.E., *Christoffer af Bayern som unionskonge*, „Historisk Tidsskrift” 96, 1996, nr 2, s. 269-312.
- Christensen A.E., *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*, København 1980.
- Christensen A.E., *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*, København 1968.
- Ciesielski Z., *Dzieje kultury skandynawskiej*, t. 1: *Od pradziejów do Oświecenia*, Gdańsk 2016.
- Czapliński W., *Dzieje Danii nowożytnej*, Warszawa 1982.
- Czapliński W., Górski K., *Historia Danii*, Wrocław 1965.
- Danmarks historie*, red. J. Danstrup, H. Koch, t. 4: *Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448*, red. E. Kjersgaard, København 1963.
- Den Danske Rigslovgivning 1397-1513*, red. A. Andersen, København 1989.
- Dopierała B., *Polskie losy Pomorza Zachodniego*, Poznań 1970.
- Enemark P., *Christian I og forholdet til Sverige 1448-1454*, „Historie/Jyske Samlinger” 14, 1981-1983, nr 3, s. 440-492.
- Enemark P., *Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunionen epoke 1397-1521*, København 1979.
- Enemark P., *Motiver for nordisk aristokratisk unionspolitik. Overvejelser omkring kildegrundlag og tilgangsvinkler i unionsforskningen*, w: *Danmark i senmiddelalderen*, red. P. Ingesman, J.V. Jensen, Aarhus 1994, s. 166-181.
- Enemark P., *Der Weg König Christians I. zum schwedischen Thron*, w: *“huru thet var tallet j kalmar”. Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397-1997)*, red. D. Kattinger, D. Putensen, H. Wernicke, Hamburg 1997 (Greifswalder Historische Studien, t. 2), s. 271-300.
- Etting V., *Fra fællesskab til blodbad. Kalmarunionen 1397-1520*, København 1998.
- Etting V., *Margrete den første. En regent og hendes samtid*, København 1997.
- Etting V., *Queen Margrete I (1353-1412) and the Founding of the Nordic Union*, Leiden-Boston 2004.
- Froese W., *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*, tłum. M. Dorna, E. Płomińska-Krawiec, K. Śliwińska, Warszawa 2007.
- Frost R., *Oksfordzka historia Unii Polsko-Litewskiej*, t. 1: *Powstanie i rozwój 1385-1569*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2018.
- Gaca A., *Kodeks Duński króla Chrystiana V z roku 1683*, Toruń 1992.
- Gaca A., *Prawo Jutlandzkie (Jyske Lov) Waldemara II z 1241 roku*, Toruń 2007.
- Gustafsson H., *The Forgotten Union. Scandinavian Dynastic and Territorial Politics in the 14th Century and the Norwegian-Swedish Connection*, „Scandinavian Journal of History” 43, 2017, nr 5, s. 560-582.
- Gustafsson H., *A State that Failed? On the Union of Kalmar, Especially Its Dissolution*, „Scandinavian Journal of History” 31, 2006, nr 3-4, s. 205-220.
- Halecki O., *Unia Polski z Litwą a unia kalmarska*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 218-232.
- Hedemann M., *Unionsbrevets kongelige program og krigen om Slesvig*, „Scandia” 77, 2011, nr 2, s. 38-72.
- Hervik F., *Nordisk politikk og europeiske ideer. En analyse av nordiske forfatningsdokumenter 1282-1449*, Bergen 2012, http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/6301/Dr.thesis_Frode%20Hervik.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 25.04.2020).
- Historia Europy*, red. A. Mączak, Warszawa-Wrocław-Kraków 1997.
- Hørby K., *Danmarks historie*, t. 2: *Tiden fra 1340-1523*, København 1980.

- Imsen S., *The Union of Calmar. Northern Great Power or Northern German Outpost?*, w: *Politics and Reformations: Communities, Politics, Nations, and Empires. Essays in Honor of Thomas A. Brady, Jr.*, red. Ch. Ocker i in., Leiden–Boston 2007, s. 471–490.
- Imsen S., Sandnes J., *Norges historie*, t. 4: *Avfolkning og union 1319–1448*, red. K. Mykland, Oslo 1976.
- Jučas M., *Unia polsko-litewska*, tłum. A. Firewicz, Toruń 2003.
- Kersten A., *Historia Szwecji*, Wrocław 1973.
- Krüger K., *Die Unionsakten der Jahre 1397, 1436 und 1438*, w: *“huru thet war tallet j kalmar”. Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397–1997)*, red. D. Kattinger, D. Putensen, H. Wernicke, Hamburg 1997 (Greifswalder Historische Studien, t. 2), s. 153–170.
- Lagerqvist L., *Historia Szwecji*, tłum. H. Thylwe, Sztokholm 2002.
- Larsson L.-O., *Kalmarunionens tid. Från Drottning Margareta till Kristian II. Kalmarunionens tid*, Stockholm 1997.
- Leciejewicz L., *Główne linie gospodarczego rozwoju w VI–XII wieku*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 273–278.
- Leciejewicz L., *U źródeł bogactwa i potęgi Pomorza Zachodniego w średniowieczu*, w: *Szkice z dziejów Pomorza*, t. 1, red. G. Labuda, Warszawa 1958, s. 5–35.
- Linton M., *Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde*, Århus 1971.
- Linton M., *Kalmarunionen: historiske kilder*, red. R. Thomsen, Copenhagen 1974.
- Linton M., *Margrete den 1. Nordens dronning*, København 2000.
- Lönnroth E., *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457*, Göteborg [1934] 1969.
- Lönnroth E., *Unionsdokumenten i Kalmar 1397*, „Scandia” 24, 1958, s. 32–67.
- Mañek J., *Historia Norwegii (do roku 1814)*, Toruń 2019.
- Manteuffel T., *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 1994.
- Nowak Z.H., *Kilka uwag o świadomości narodowej i państwowej w Danii w pierwszej połowie XV wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 117, *Historia*, t. 17, 1980, s. 93–107.
- Nowak Z.H., *Kilka uwag w sprawie kandydatury księcia pomorskiego Bogusława IX na króla unii kalmarskiej*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1992, s. 235–239.
- Nowak Z.H., *Krew i Kalmar. Dwie unie późnego średniowiecza w północnej i wschodniej Europie*, w: *W kregu stanowych i kulturowych przeobrażeń Europy Północnej w XIV–XVIII wieku*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1988, s. 57–75.
- Nowak Z.H., *Królowe Małgorzata i Jadwiga – dwie unie w Północnej i Środkowowschodniej Europie*, „Zapiski Historyczne” 62, 1997, nr 2–3, s. 7–16.
- Nowak Z.H., *Współpraca polityczna państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej w latach 1411–1425*, Toruń 1996.
- Olesen J.E., *Erich von Pommern und Christopher von Bayern. Studien zur Kalmarer Union*, Greifswald 2016.
- Olesen J.E., *Erik af Pommern og Kalmarunionen. Regeringssystemets udformning 1389–1439*, w: *Danmark i senmiddelalderen*, red. P. Ingesman, J.V. Jensen, Aarhus 1994, s. 143–165.
- Olesen J.E., *Inter-Scandinavian relations*, w: *The Cambridge History of Scandinavia*, t. 1: *Prehistory to 1520*, red. K. Helle, Cambridge 2003.
- Olesen J.E., *Pommersche Aspekte in der Nordischen Unionspolitik des Königs Erich von Pommern*, „Studia Maritima” 31, 2018, s. 61–85.
- Paszkwicz H., *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925.
- Piotrowski B., *Cele, założenia i dylematy unii kalmarskiej (1397) w historiografii*, „Nautologia” 33, 1998, nr 1(127), s. 1–11.

- Piotrowski B., *Integracja Skandynawii. Od Rady Nordyckiej do wspólnoty europejskiej*, Poznań 2006.
- Piotrowski B., *Tradycje jedności Skandynawii. Od mitu wikińskiego do idei nordyckiej*, Poznań 2006.
- Prochaska A., *Król Władysław Jagiełło*, t. 1, Kraków 1908.
- Prochaska A., *Unie Kalmarska i Jagiellońska*, „Przegląd Polski” 154, 1904, nr 461, s. 193–213.
- Rowell S., *Lithuania Ascending. A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345*, Cambridge 1994.
- Szczur S., *Traktat pokojowy Kazimierza Wielkiego z zakonem krzyżackim z 1343 roku*, „Zapiski Historyczne” 56, 1991, nr 4, s. 7–43.
- Szelągowska K., *My Norwegowie. Tożsamość narodowa norweskich elit w czasach nowożytnych*, Kraków 2011.
- Uruszczak W., *Unio regnorum sub una corona non causat eorum unitatem. Unia Polski i Litwy w Krewie w 1385 r. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2017.
- Weibull L., *1397 års unionsbrev och dess rättsgiltighet*, „Scandia” 4, 1931, s. 115–142.
- Weibull L., *Unionsmötet i Kalmar 1397*, „Scandia” 3, 1930, s. 185–222.
- Wernicke H., *Die Hanse und die Entstehung der Kalmarer Union*, w: *“huru thet war tallet j kalmar”. Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397–1997)*, red. D. Kattinger, D. Putensen, H. Wernicke, Hamburg 1997 (Greifswalder Historische Studien, t. 2), s. 171–197.
- Wyrozumski J., *Kazimierz Wielki*, Wrocław 1982.
- Zakrzewski A., *Between the Union of Lublin and the Mutual Pledge of the Two Nations. From the Union of Two States to the Commonwealth of Three Provinces*, „Zapiski Historyczne” 84, 2019, nr 4, s. 5–40.
- Zientara B., *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 1994.
- Żurawski vel Grajewski P., *Duch pyszny poprzedza upadek. Rozważania o naturze procesu rozpadu unii*, Kraków 2012.

Andrzej Gaca – prof. nadzw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W latach 2010–2020 kierownik Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa, a następnie Katedry Prawa i Ustrojów Państwowych na Wydziale Prawa i Administracji UMK. Autor i współautor wielu podręczników oraz monografii, a także szeregu innych publikacji dotyczących przede wszystkim ustroju i prawa państw skandynawskich, Włoch i Rosji. E-mail: agaca@umk.pl

Hubert Bąk – mgr historii i prawa, doktorant w Katedrze Prawa Rzymskiego, Historii Prawa i Ustrojów Państwowych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie pod kierunkiem naukowym dr. hab. Andrzeja Gacy, prof. UMK, przygotowuje rozprawę poświęconą kapitulacjom wyborczym królów duńskich. Autor i współautor artykułów z zakresu ustroju i prawa państw skandynawskich. E-mail: hubert.bak88@gmail.com